

Fylogeneze a diverzita vyšších rostlin

Commelinidní linie jednoděložných

Petr Bureš

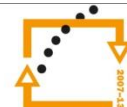
evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

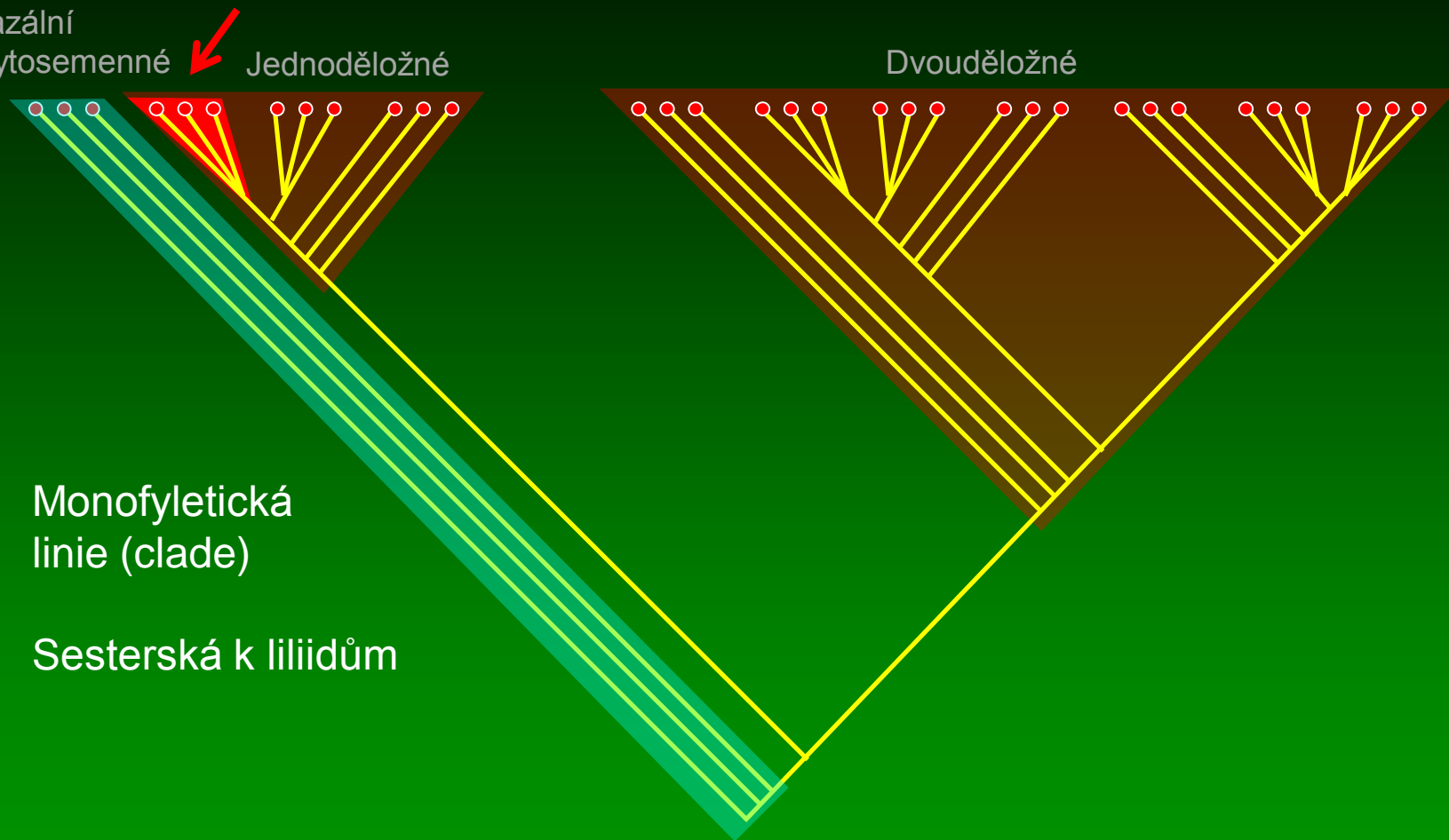
INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Commelinidy

Bazální krytosemenné

Jednoděložné

Dvouděložné

Monofyletická
linie (clade)

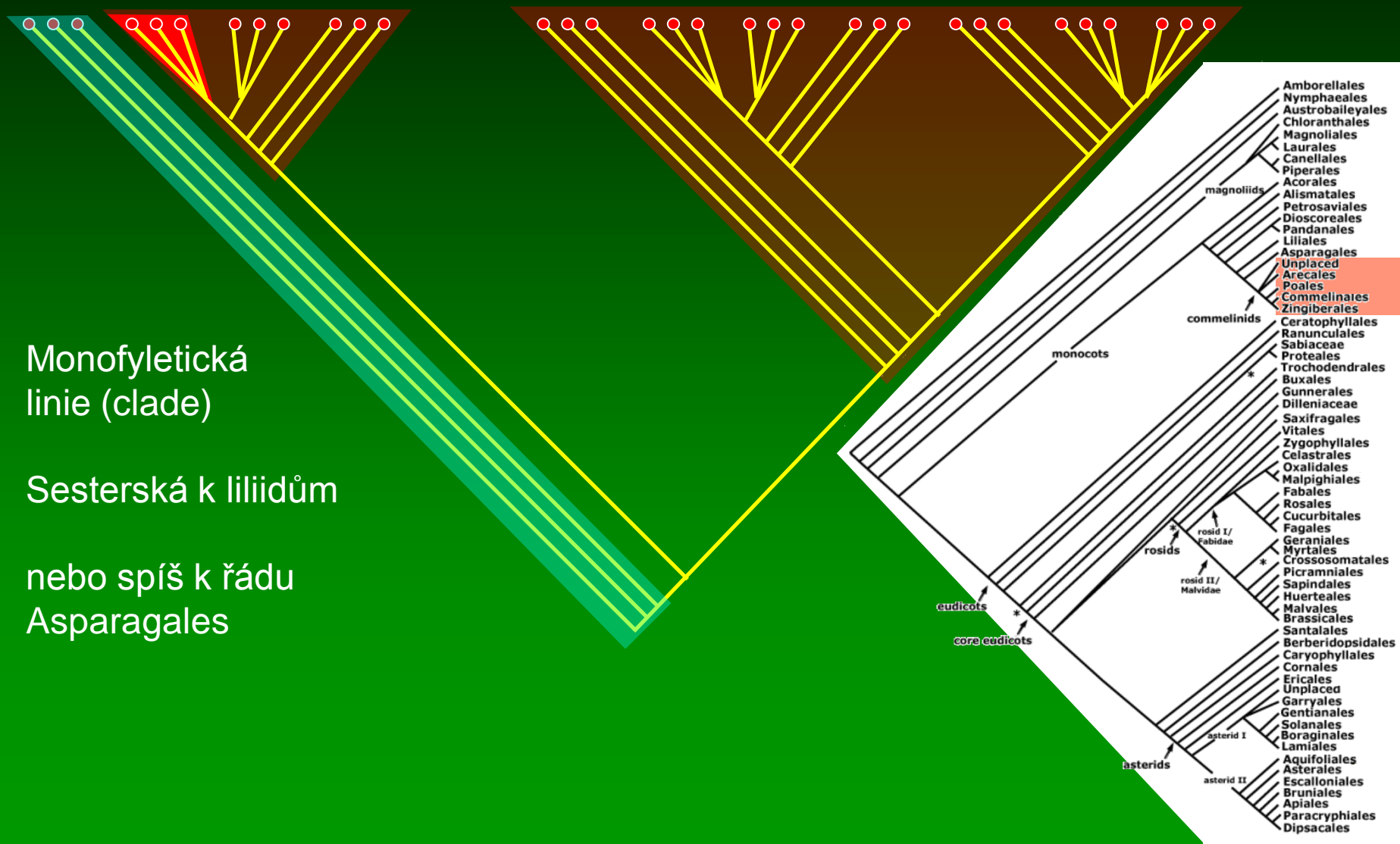
Sesterská k liliidům

Commelinidy – zahrnují 2 důležité řády: *Arecales* a *Poales*

Bazální
krytosemenné

Jednoděložné

Dvouděložné

Monofyletická
linie (clade)

Sesterská k liliidům

nebo spíš k řádu
Asparagales

1. řád *Arecales* palmy

Zahrnují jedinou čeleď *Arecaceae* – palmy

***Areaceae* – palmy – atypicky tloustnoucí dřeviny. 180/2360,**

©Kazuo Yamasaki

Vyskytují se zejména v tropech, popř. subtropech celého světa; s výraznou diferenciací také v rámci ostrovů Indického a Tichého oceánu.

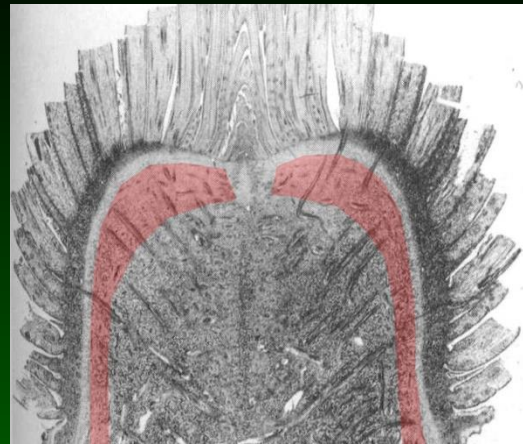
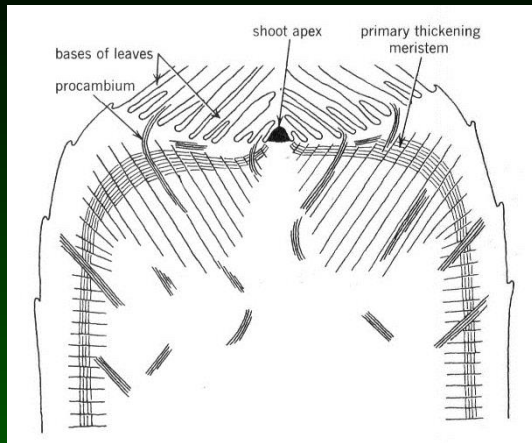
Kmen – zpravidla nevětvený

Listy – velké (až 20 m dlouhé!),
v chocholu na vrcholu kmene,
řapíkaté, s jazýčkem,

Roystonea

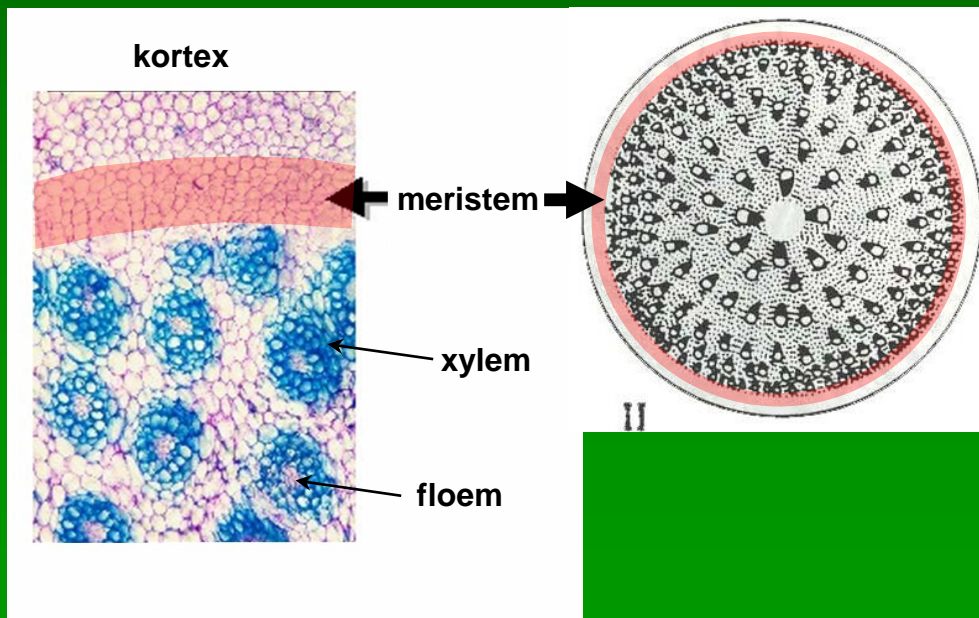

Atypické tloustnutí kmene palm

Meristém vně stélé:

ven → parenchym → součást kortexu

dovnitř → parenchym → lýkostředné cévní svazky s xylemem s četnými fibrilami

Pevnost a pružnost kmene palm

silně sklerenchymatizované pochvy lýkostředných cévních svazků hustě rozptýlených po celém průměru kmene vytvářejí strukturu lana = enormní pružnost a odolnost palmového kmene vůči větru

čepel často druhotně roztrhaná - zpeřeně nebo dlanitě

Listy mívají mohutné pochvy objímající kmen

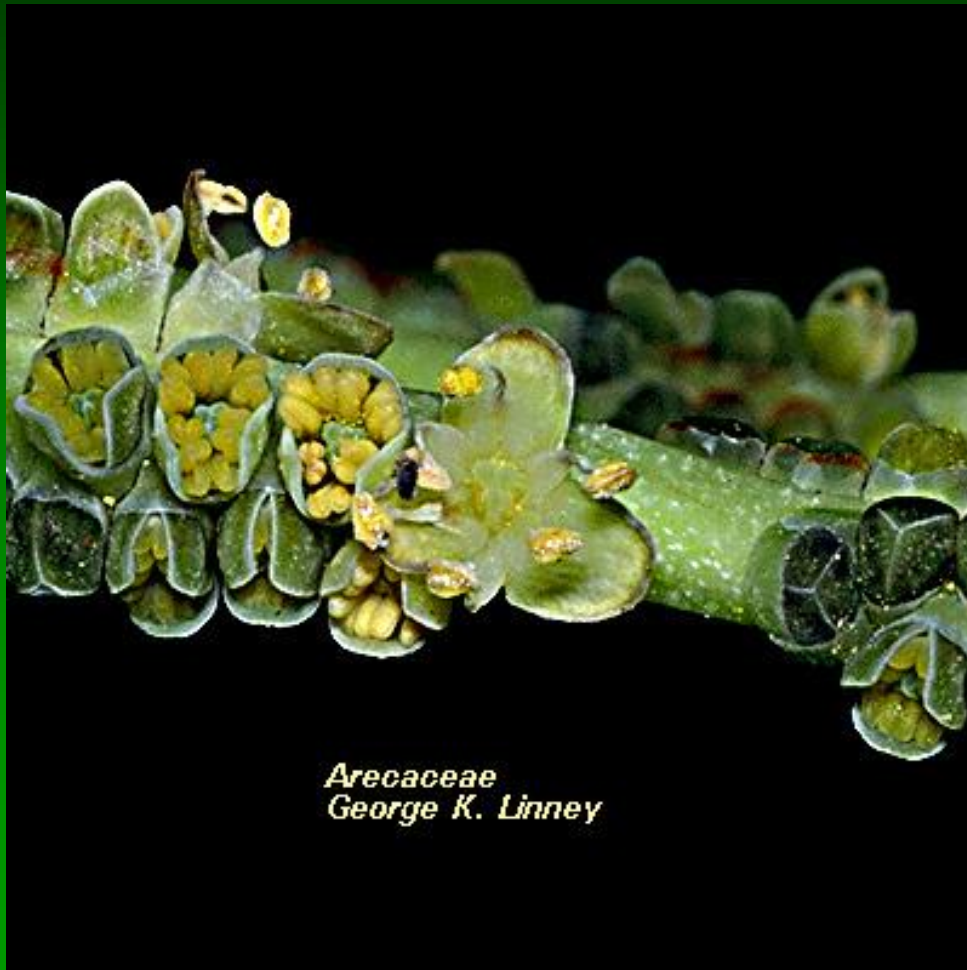

© K. R. Robertson
Illinois Natural
History Survey

- Květy - drobné,
- aktinomorfní,
- oboupohlavné i jednopohlavné,
- homochlamydní nebo achlamydní

Okvětí zpravidla nenápadně
zbarvené 3+3
Tyčinky 3+3
Pestík často (3)
Semeník svrchní

5

1a

Květenství - mohutná latovitá

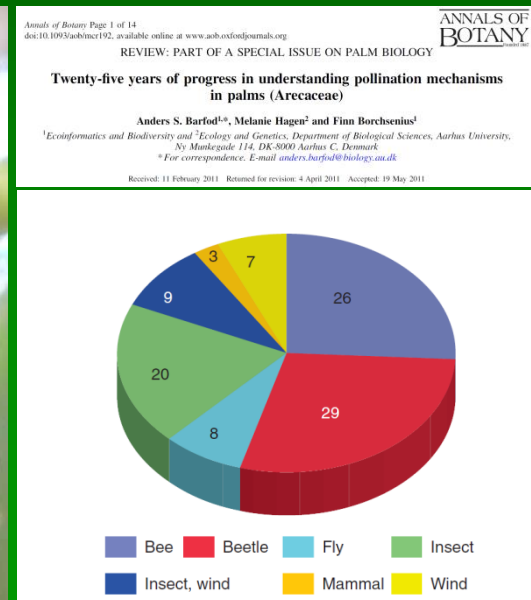
- vyrůstající bočně na kmeni
- podepřená mohutnými listeny
- poprvé se tvoří po 10-20 letech (některé druhy dospívají až v 45 letech)

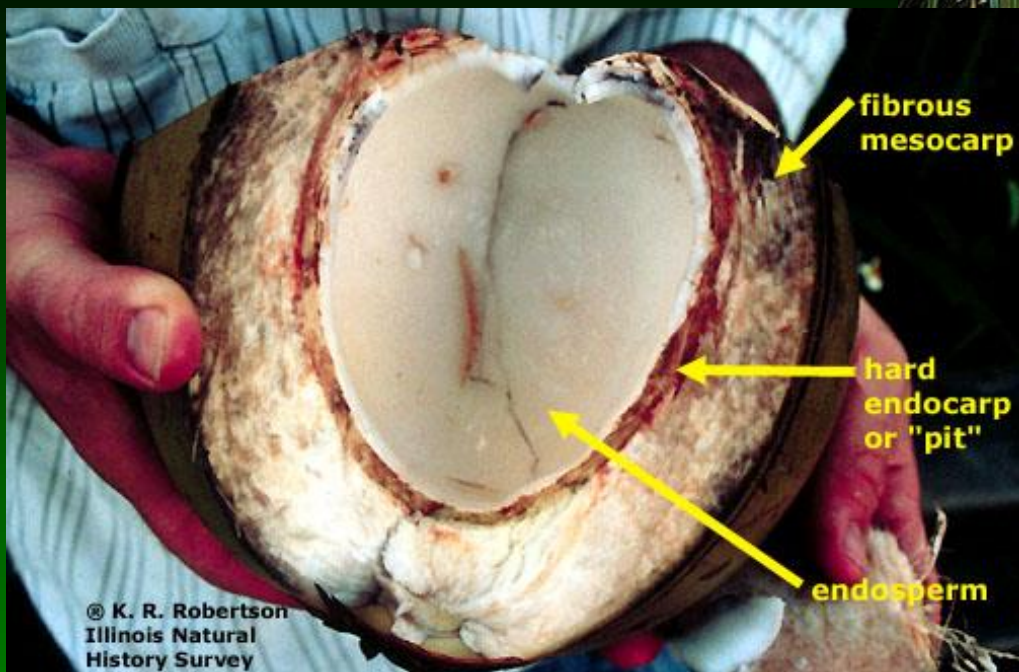

Přes drobné rozměry květů a bohatá květenství je **opylení převážně entomogamní** (ne anemogamní, jak se dříve předpokládalo)

- především brouky, včelami nebo mouchami
- příležitostně netopýry, vačnatci nebo dokonce kraby (!)
- **termogenní květenství** - schopná metabolicky se ohřívat nebo udržovat optimální teplotu

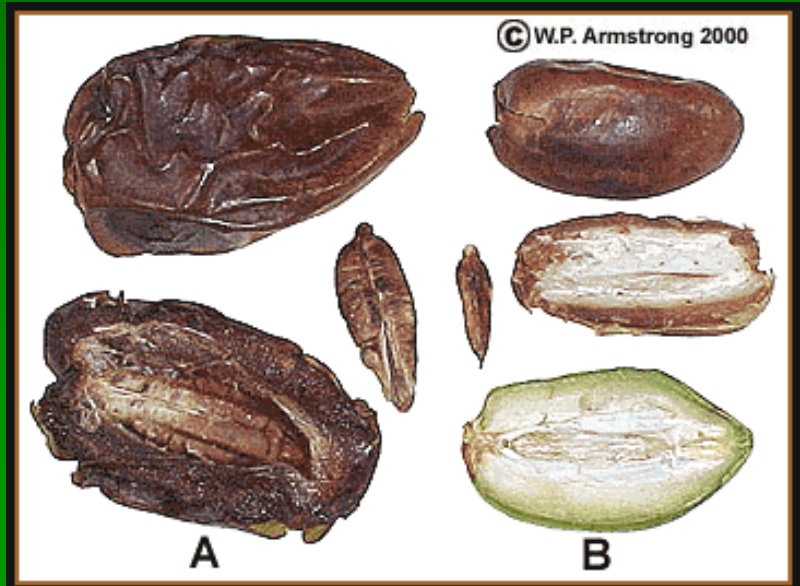
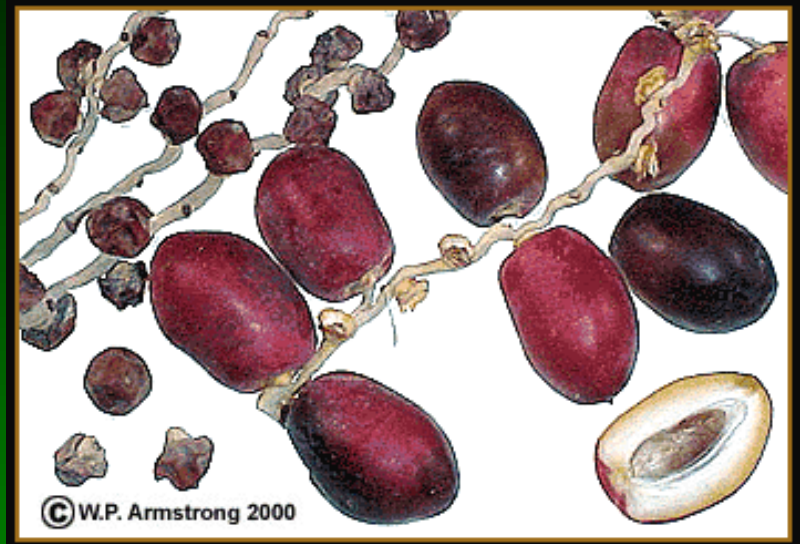
Plod - zpravidla peckovice

- s družnatým nebo vláknitým exokarpem a „kamenným“ endokarpem

- s olejnatým endospermem bez škrobu

Prastarou užitkovou palmou je palma datlová (*Phoenix dactylifera*), původem snad z jihu Přední Asie.

Jediným původním druhem Evropy je středomořská žumara nízká (*Chamaerops humilis*).

Chamaerops humilis L.

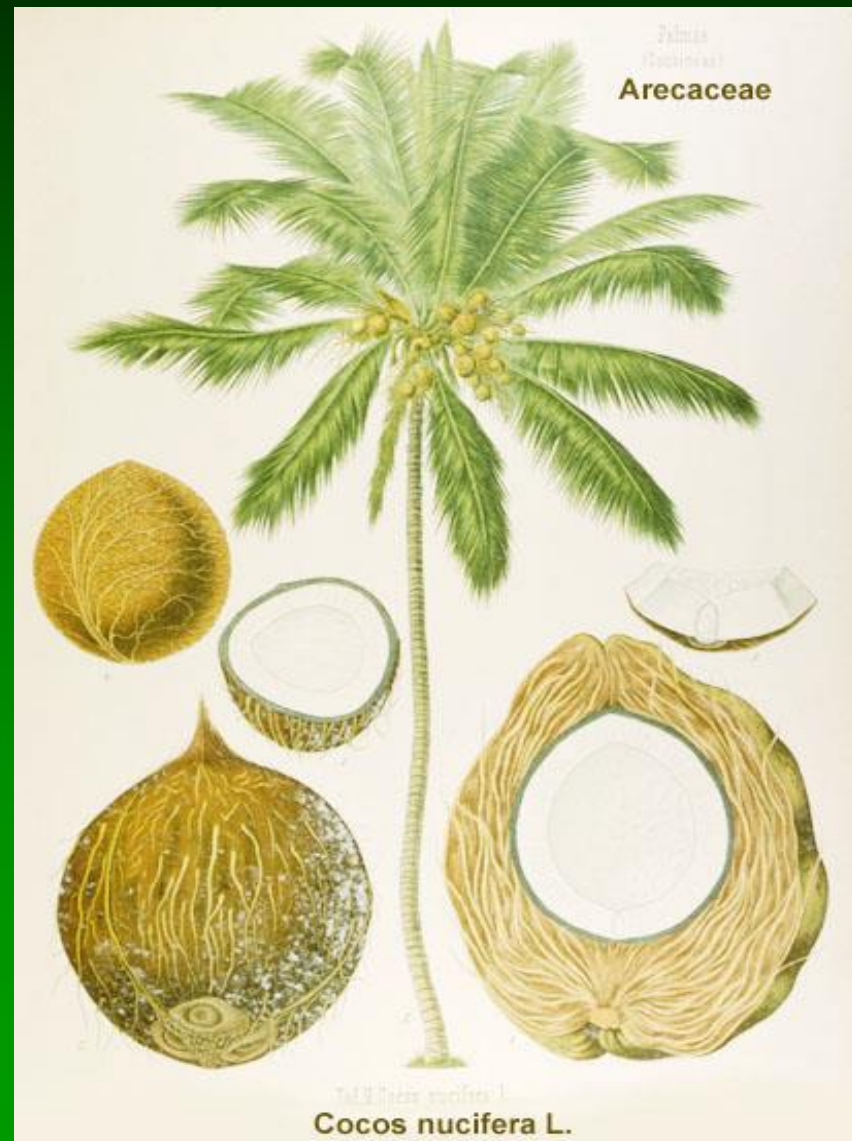

Největší semena (maledivské ořechy) až 40 cm dlouhé, až 18 kg těžké, vyvíjejí se až 7 let
 seychellská palma (*Lodoicea seychellarum*)
 jméno ořechů podle Maledivských ostrovů kam je ze Seychellských ostrovů odnášely mořské proudy

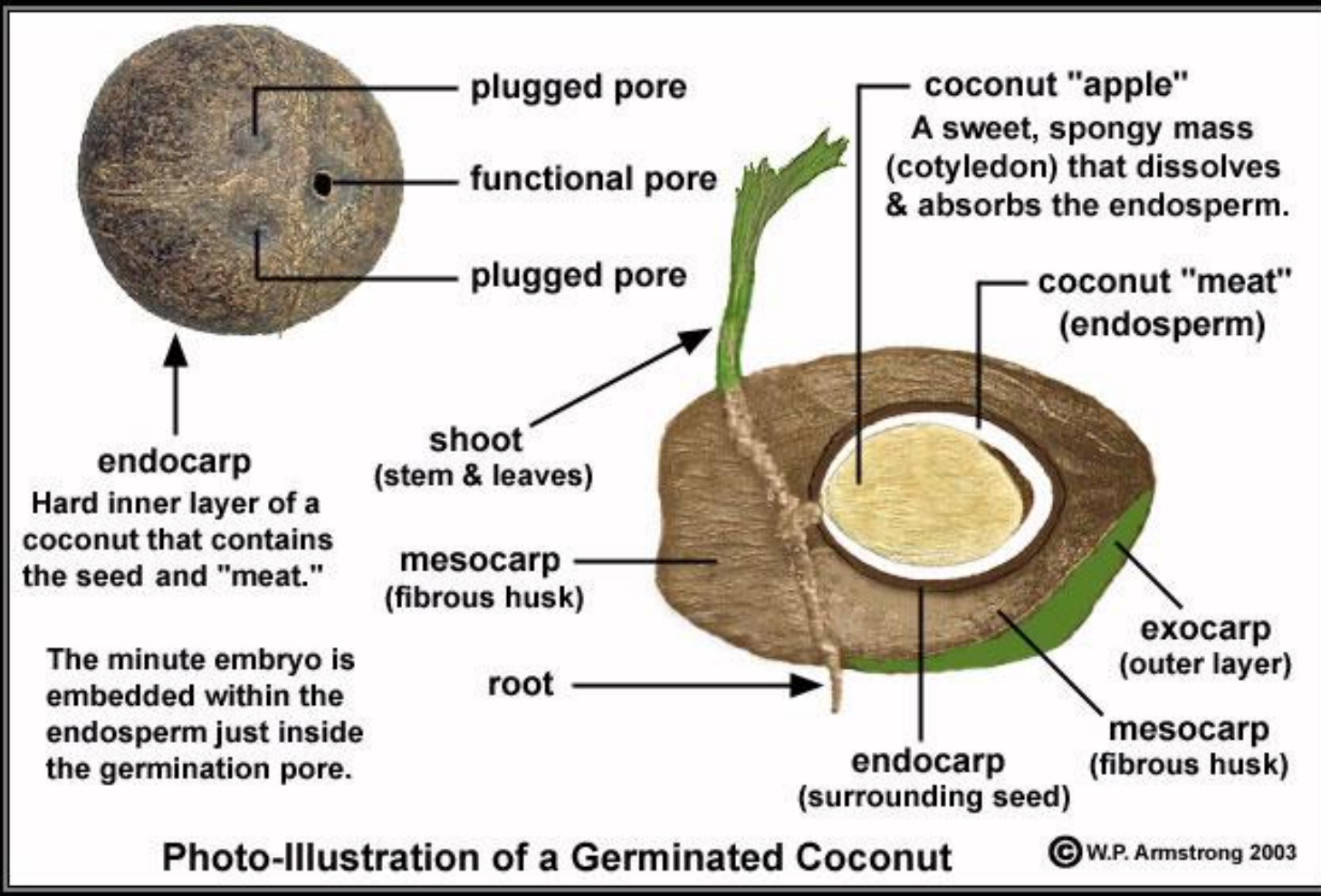

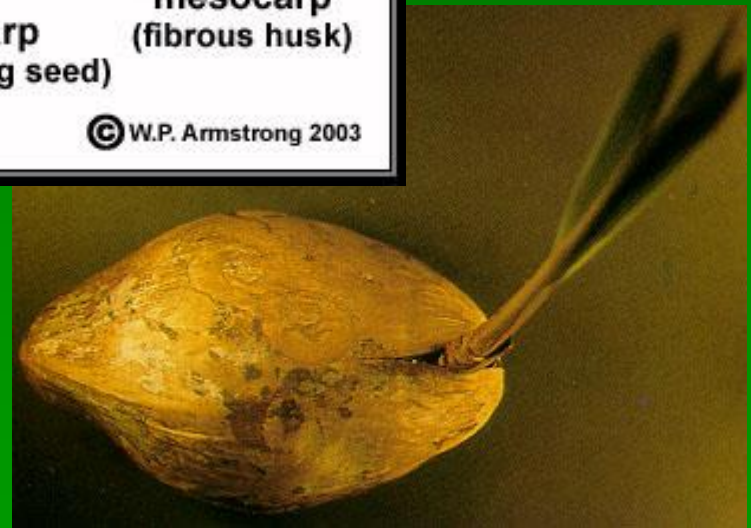
Kokosové ořechy rostou na palmě kokosové (*Cocos nucifera*) původem snad z Oceánie.

Embryo kokosu klíčí skrz otvor
v pecce

Kokosový krab (*Birgus latro*) – největší suchozemský korýš (4 kg těžký, rozpětí nohou až 1 m)

- dobře vyvinutý čich
- dožívá se až 60 let
- naučil se šplhat na kokosové palmy, uskřípovat ořechy, které pak na zemi konzumuje, žere taky odpadky

„Betelové oříšky“ rostou betelové palmě (*Areca catechu*)
v indomalajské oblasti.

Ze škrobnaté kmenové dřeně palm se získává ságo zejména z druhu *Metroxylon rumphii* v indomalajské oblasti

Calamus rotang - liánovitá palma s až 180 m dlouhým stonkem (nejdelší stoněk rostlin), roste na Cejlonu a v Indii. Vyrábí se z něj ratanový (= rotanový) pletený nábytek, rákosky nebo klepadla na koberce.

Dalším rekordmanem mezi rostlinami, tentokrát v délce květenství je *Corypha umbraculifera* z indomalajské oblasti jejíž lata je až 14 m dlouhá a až 12 m široká.

2. řád *Poales* – lipnicotvaré

Briza maxima L.
©Thomas Schoepke
www.plant-pictures.com

Byliny trávovitého,
graminoidního, vzhledu.

Listy čárkovité, bez řapíku,
rozčleněné v pochvu a čepel,
často s jazýčkem.

Květy drobné, často
redukované v bohatých
květenstvích (anemogamie).

Gyneceum cénokarpní, u
odvozenějších typů až
pseudomonomerní.

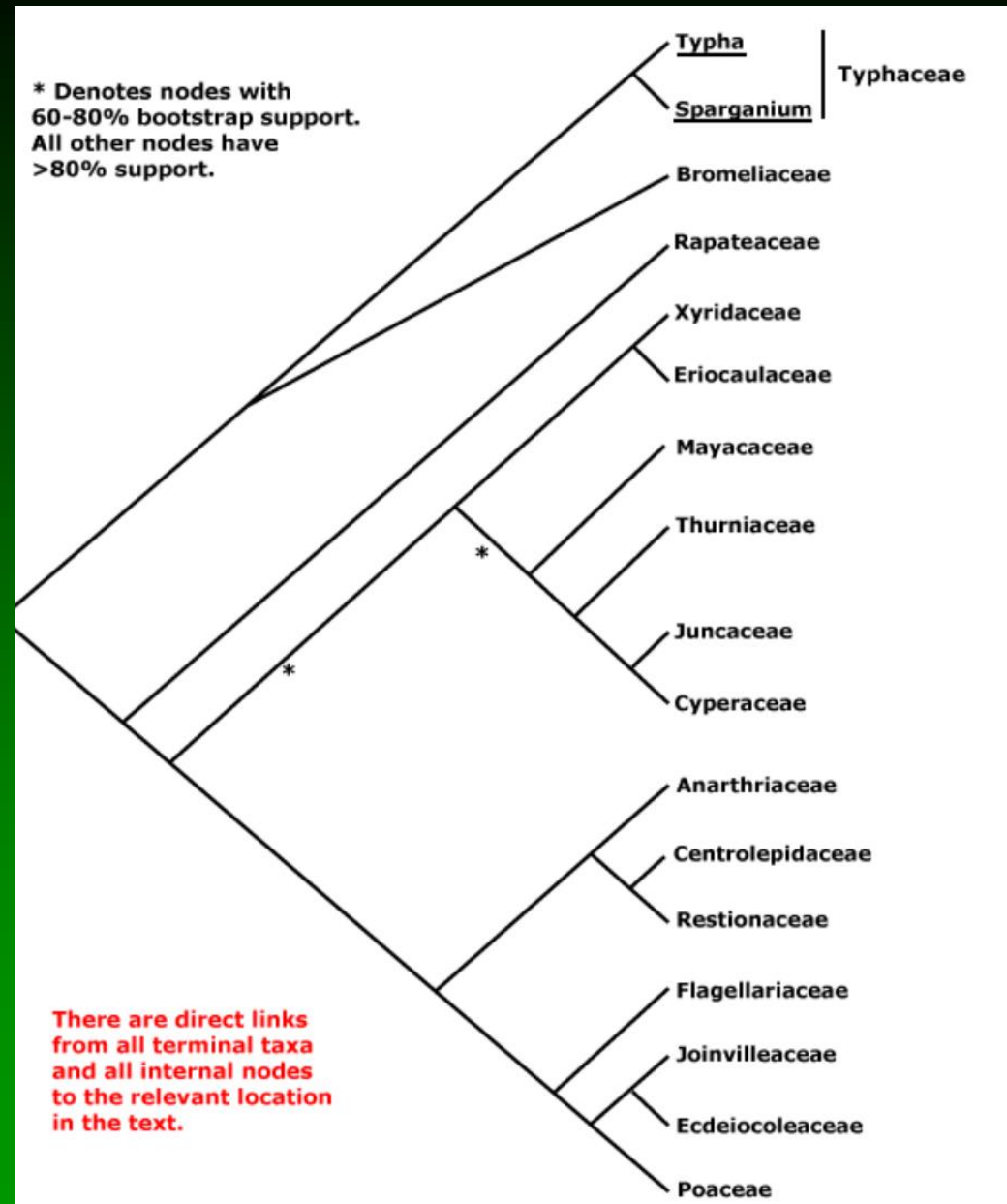

celkem ca 16 čeledí,

některé druhově velmi rozsáhlé - *Poaceae*,
Cyperaceae

kromě trav a šáchorovitých jsou v Evropě významné ještě *Juncaceae* a *Typhaceae*

Juncaceae sítinovitě

Juncaceae – sítinovitě

Trávovité byliny.

7/430 s těžištěm v mírných a studených pásmech severní polokoule, na jižní polokouli zejména v Austrálii

Stonek zpravidla oblý

Listy trojřadě uspořádané, čárkovité, ploché, nebo trubkovité

Luzula variegata

Květy drobné, v kruželových květenstvích, často stažených, podepřených listeny

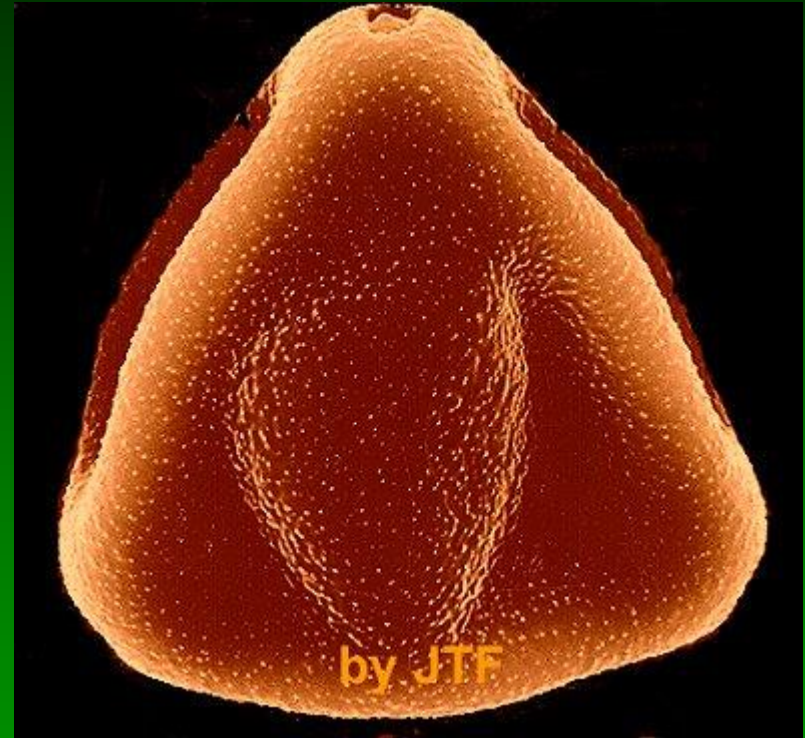
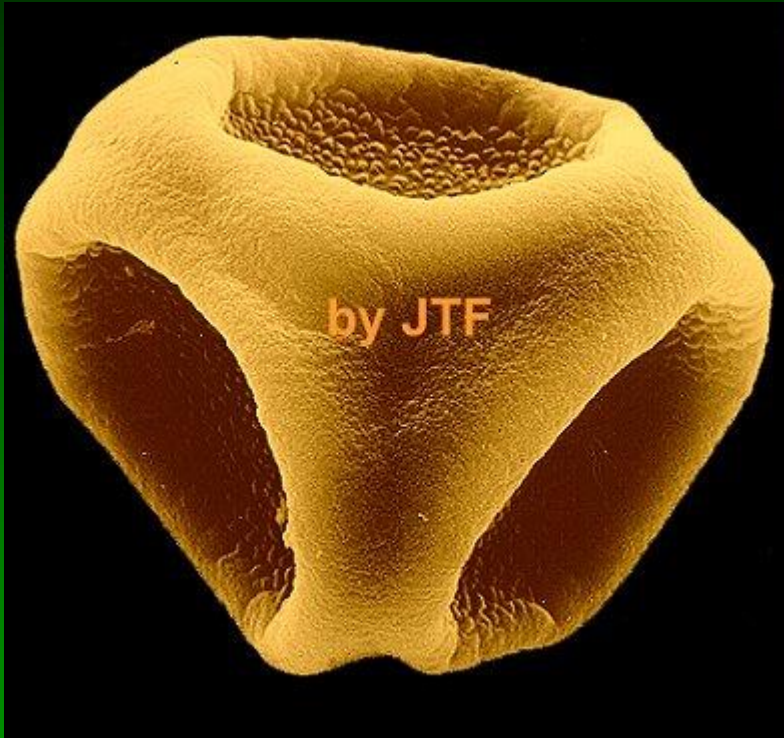

Květy oboupohlavné, aktinomorfni. Okvětí **3+3** volné, drobné, nenápadných barev – hnědé až černavé, bělavé, zelenavé. Tyčinky 3+3 nebo 3;

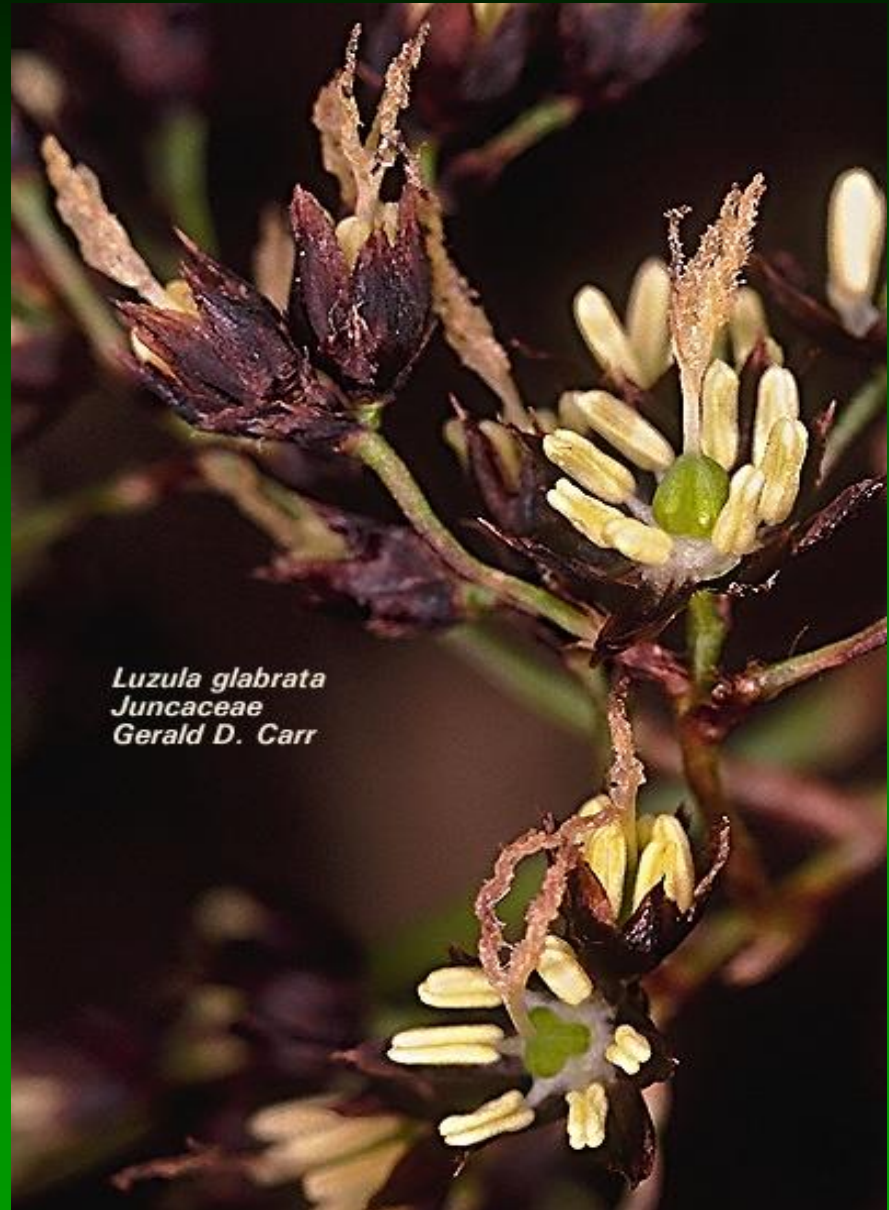

Pyl se vyvíjí v tetrádách – má proto tvar čtyřstěnu

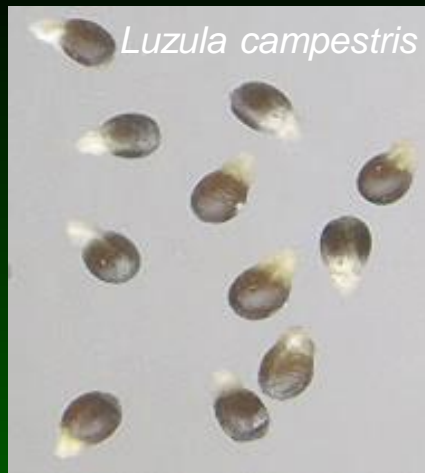

Pestík (3) s mnoha vajíčky; Semeník svrchní

Plod
tobolka.
Semena
mívají
masíčko.

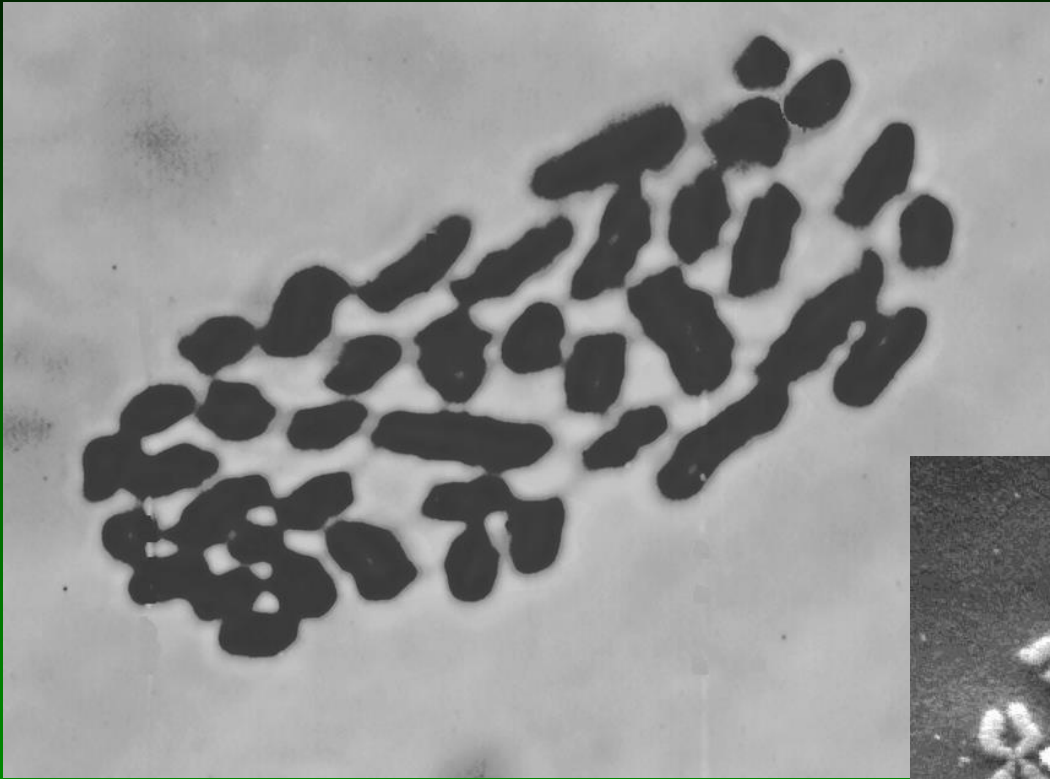
Juncus sp.

Juncus
compressus

Chromosomy bez vyznačené centromery (holocentrické)

holocentrické
chromosomy

(*Eleocharis*,
Cyperaceae)

monocentrické
chromosomy

u nás 2/30 – rody sítina (*Juncus*) s pochvami nesrostlými, mnohosemennými tobolkami a bika (*Luzula*) s pochvami srostlými a tobolkami trojsemennými.

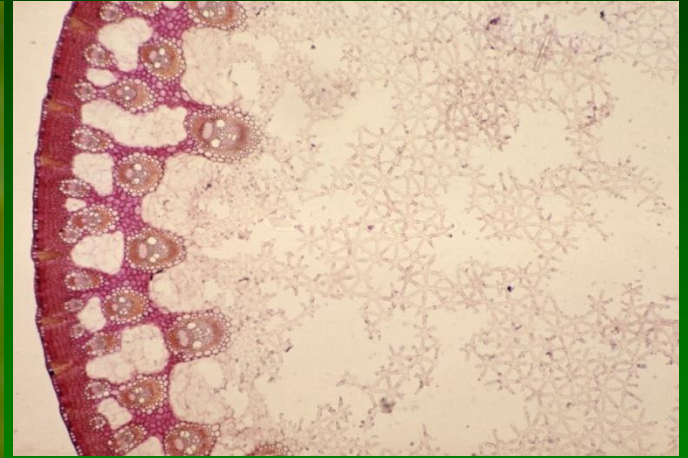
K hojnějším patří na vlhkých místech zejména sítina rozkladitá (*Juncus effusus*)

pensum

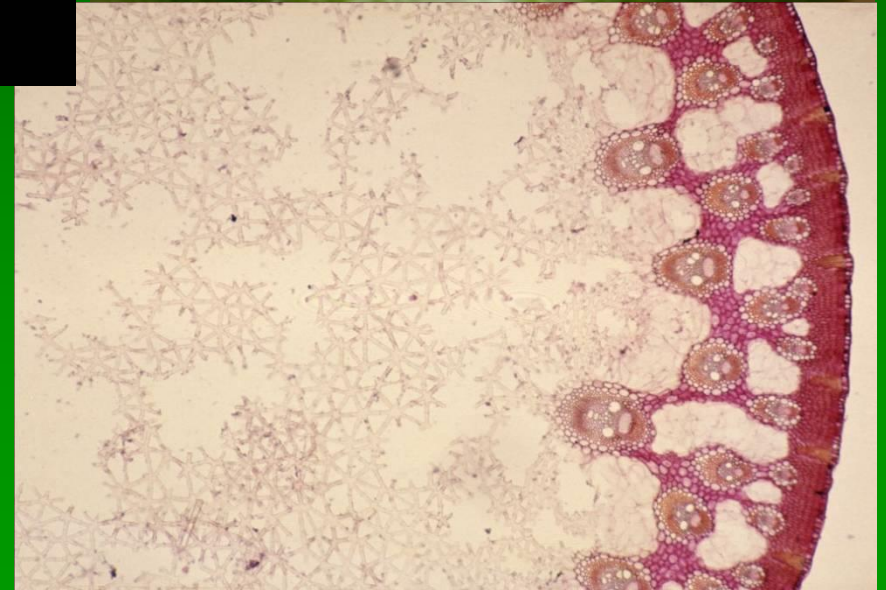
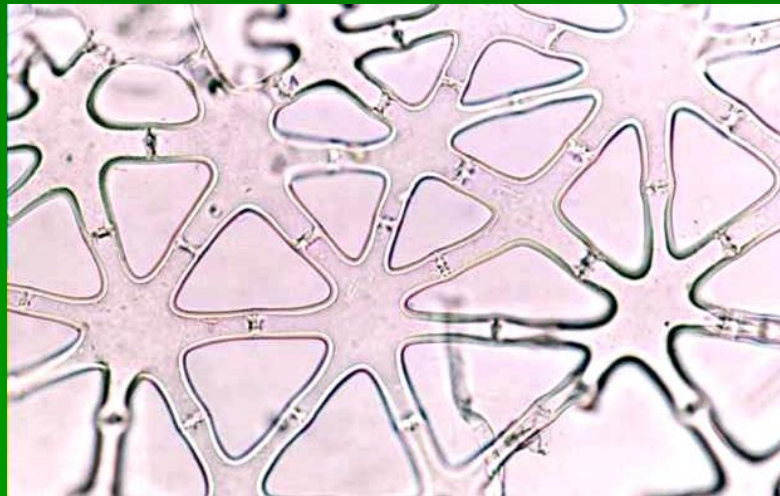
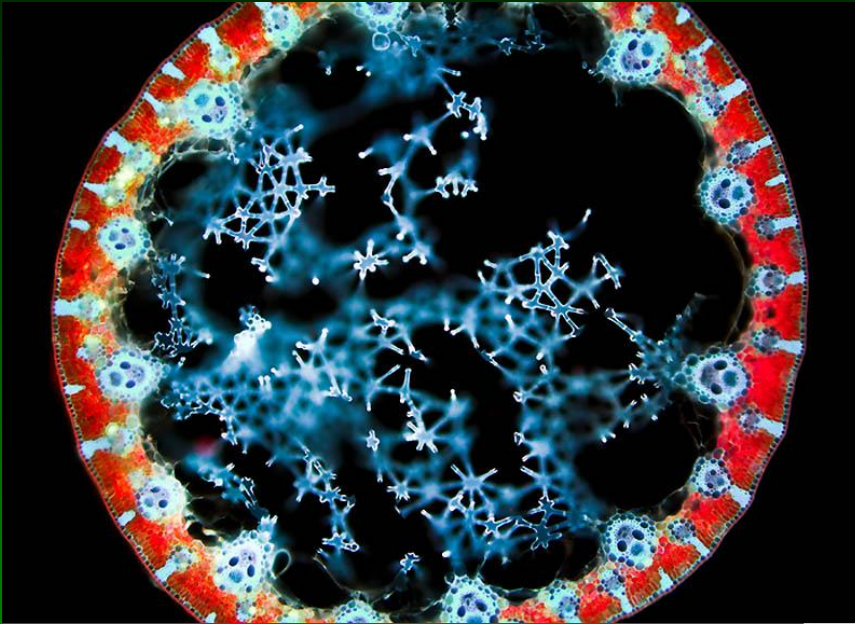

Na podobných místech ale méně často roste podobná sítina klubkatá (*Juncus conglomeratus*) - liší se jemně rýhovanou lodyhou

Juncus effusus i *J. conglomeratus* mají ve stonku hvězdčovitý aerenchym (aktinenchym) tvořený odumřelými buňkami (často u vodních a bahenních rostlin)

a síťina článkovaná (*Juncus articulatus*)

pensum

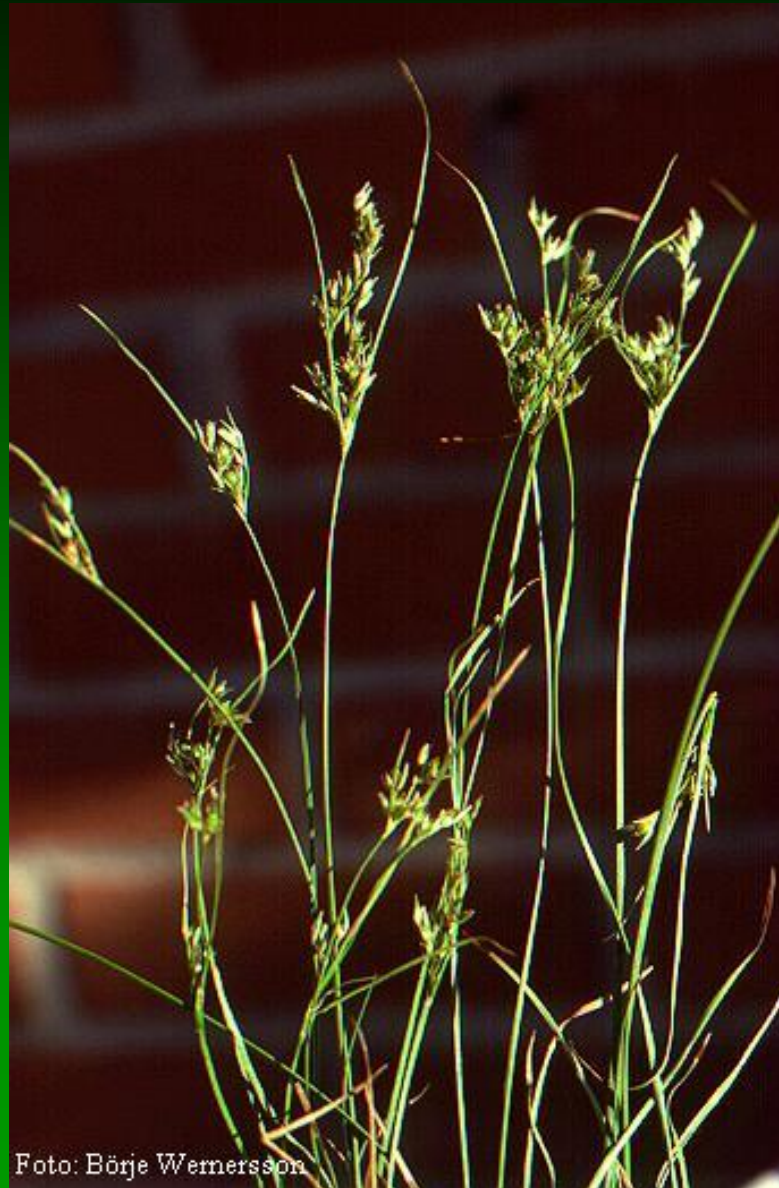
pensum

sítina žabí (*Juncus bufonius*)

na lesních
cestách u nás
zdomácněla
severoamerická
sítina tenká
(*Juncus tenuis*).

bika mnohokvětá (*Luzula multiflora*),

na sušších stráních je častá bika ladní (*Luzula campestris*),
pensum

© Barbora Obstová

© Dana Míchalcová

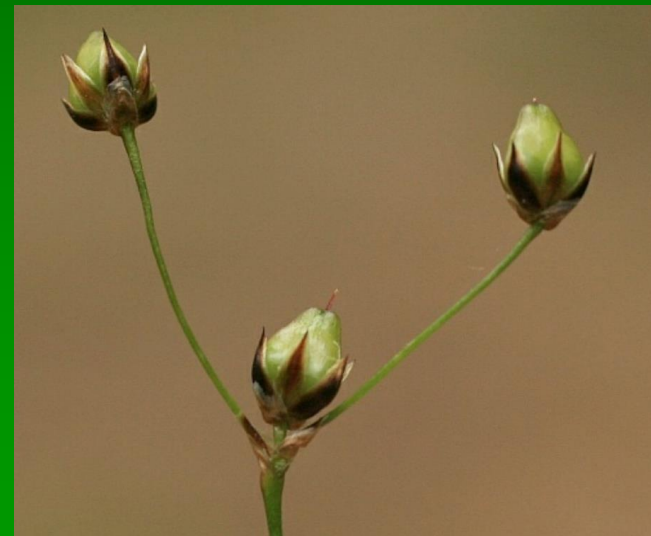

v lesích pak bika hajní
(*Luzula nemorosa*)

pensum

nebo bika chlupatá (*Luzula pilosa*),

Cyperaceae šáchorovité

Cyperaceae – šáchorovité
Trávovité byliny. 98/4350
převážně v mírných a
studených pásmech, hlavně
na severní polokouli; u nás
domácích 20/130. Preferují
vlhčí stanoviště, často na
březích vod.

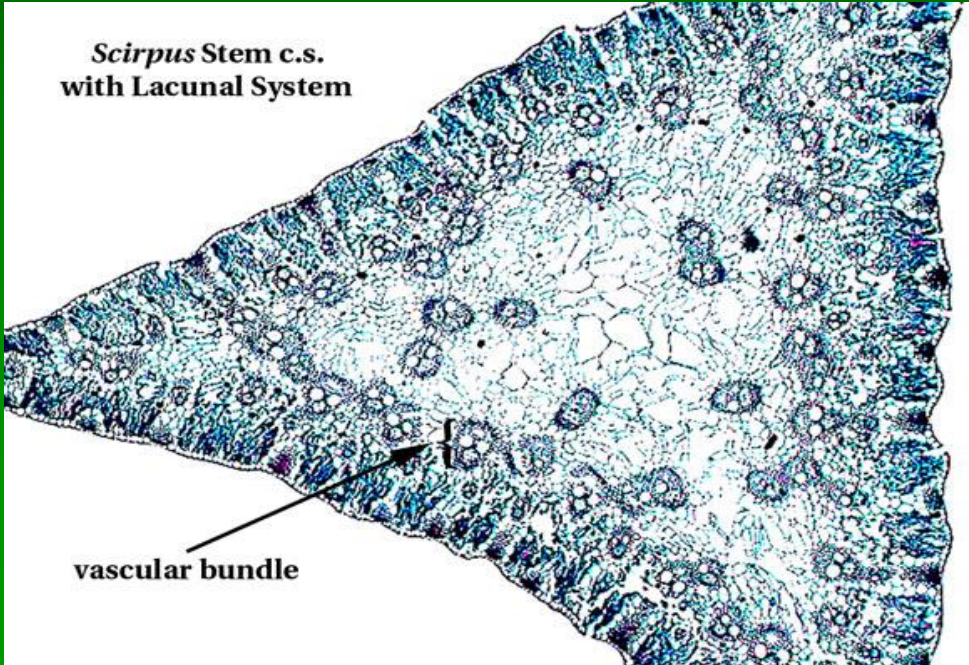
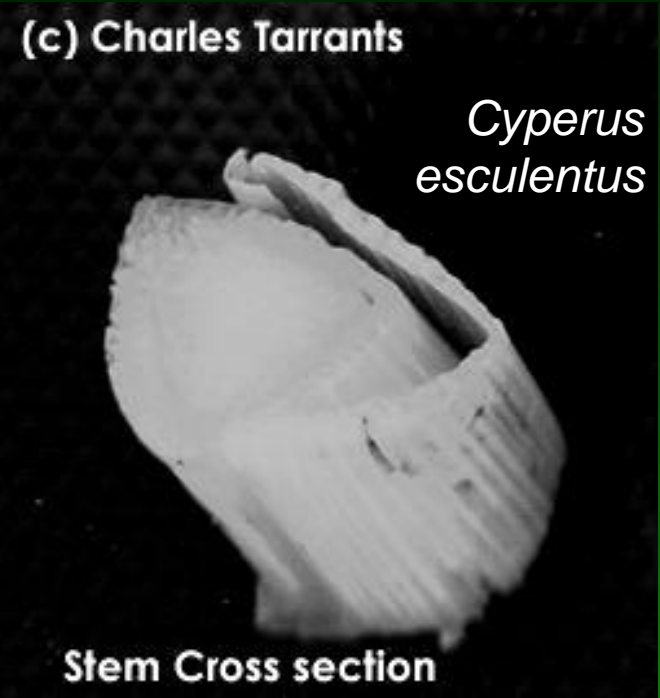
A. KNAGGLESTARR, CAREX FLAVA L.
B. BLEKSTARR, CAREX PALLESCENS L.

Stonek zpravidla trojhranný.

Cyperus esculentus

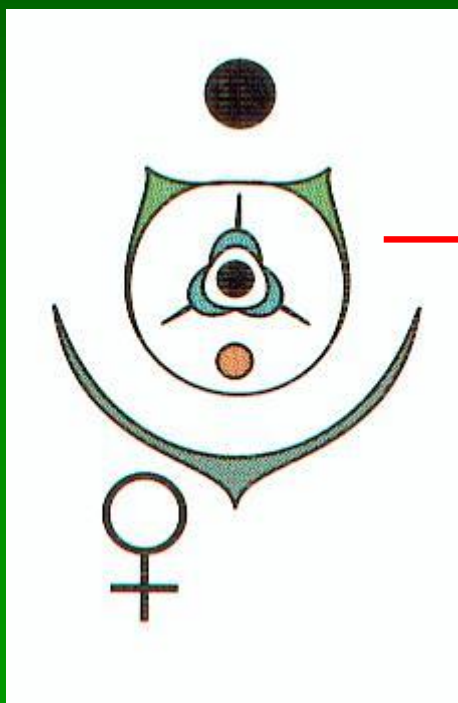
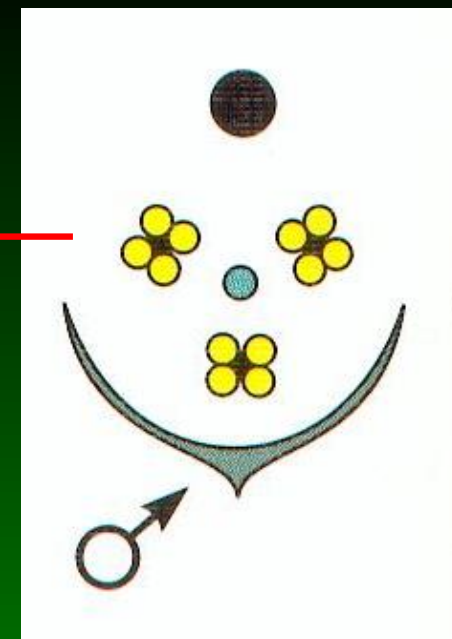
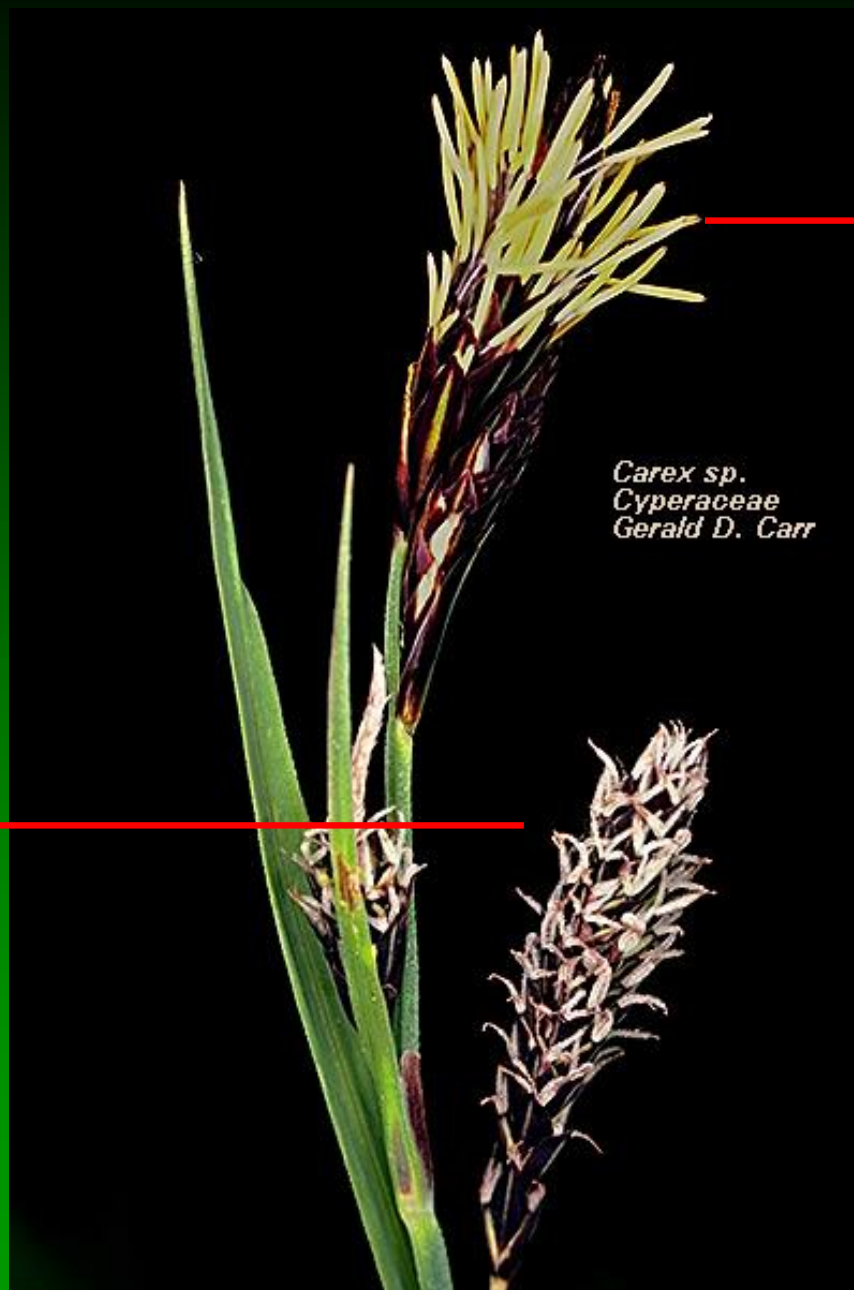

Listy čárkovité, ploché, střídavé,
často trojradě uspořádané,
zpravidla se srostlou pochvou

Květy
drobné v
klasovitých
květenstvích
jedno-
pohlavné,

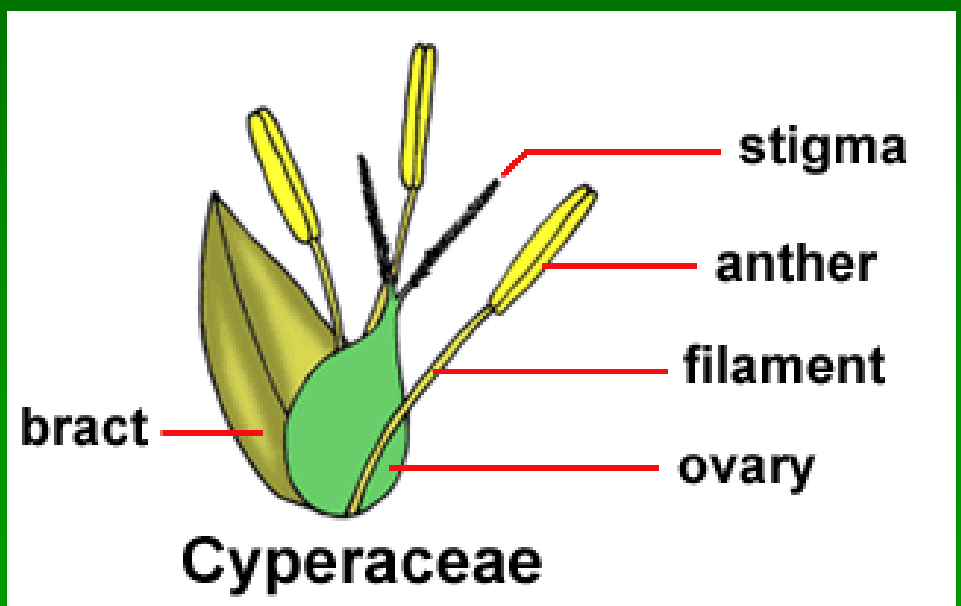
Eleocharis

www.ulsamer.at

nebo oboupohlavné,

Klásky mohou
být uspořádané
do kruželů

každý květ podepřen
jednotlivým listenem

Eriophorum angustifolium HONCK.

©Thomas Schoepke

Eleocharis mamillata

M20 .

Okvětí redukované na štětinky nebo zcela chybějící

小穗 : spikelet

瘦果 : achene

Trichophorum

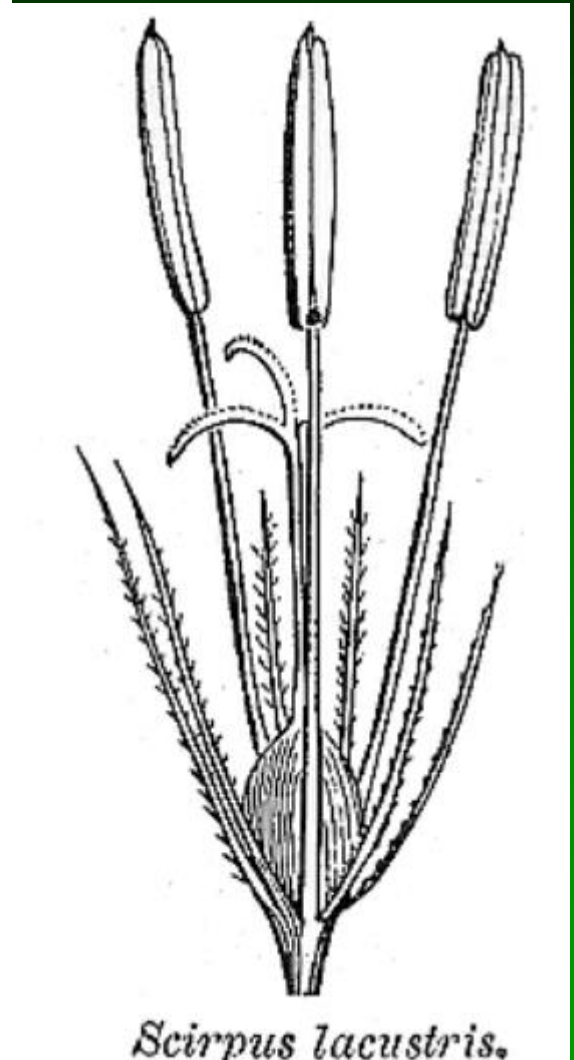
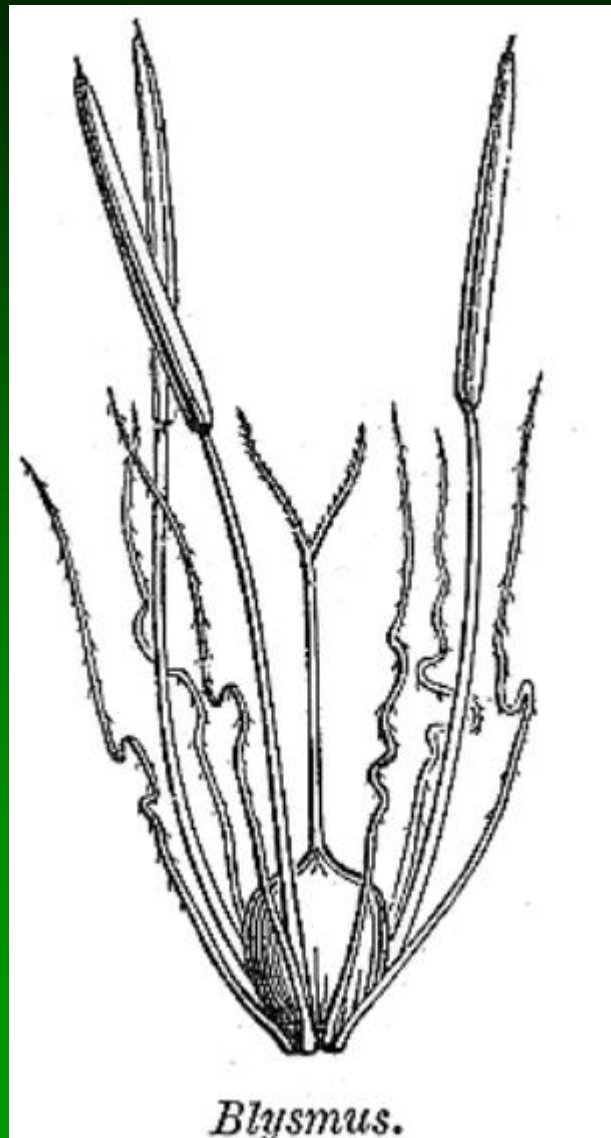
Tyčinky většinou 3, pylová zrna v tetrádách, které obsahují pouze jediné fertlní pylové zrno

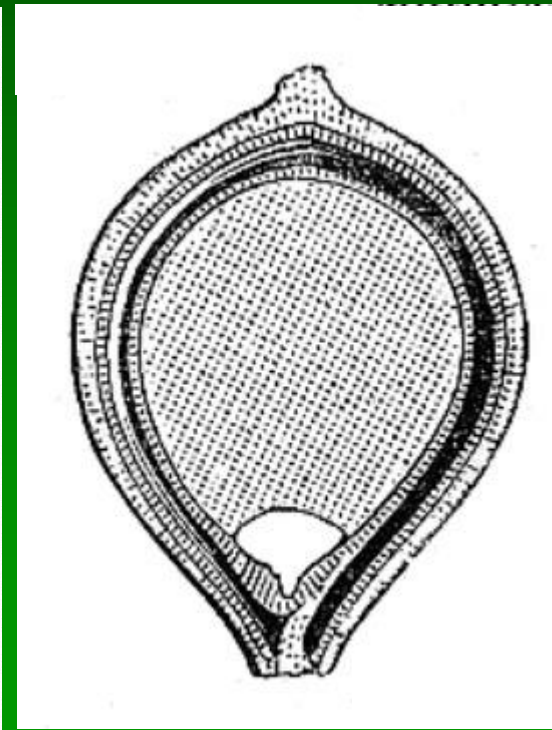
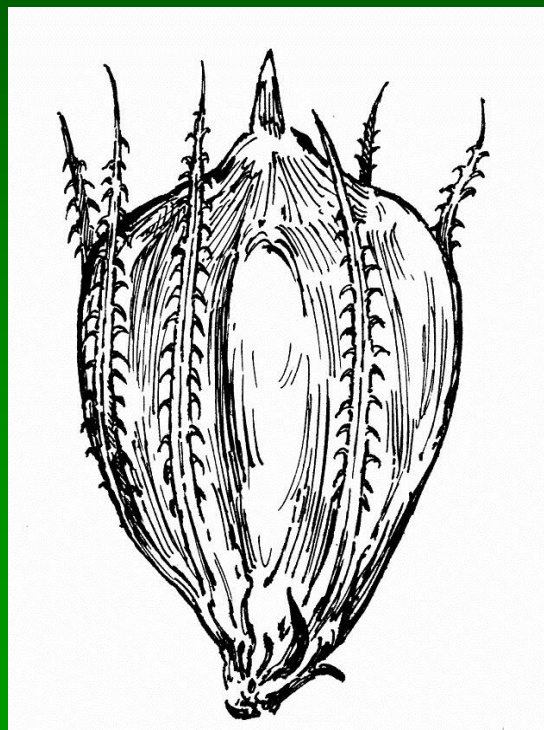
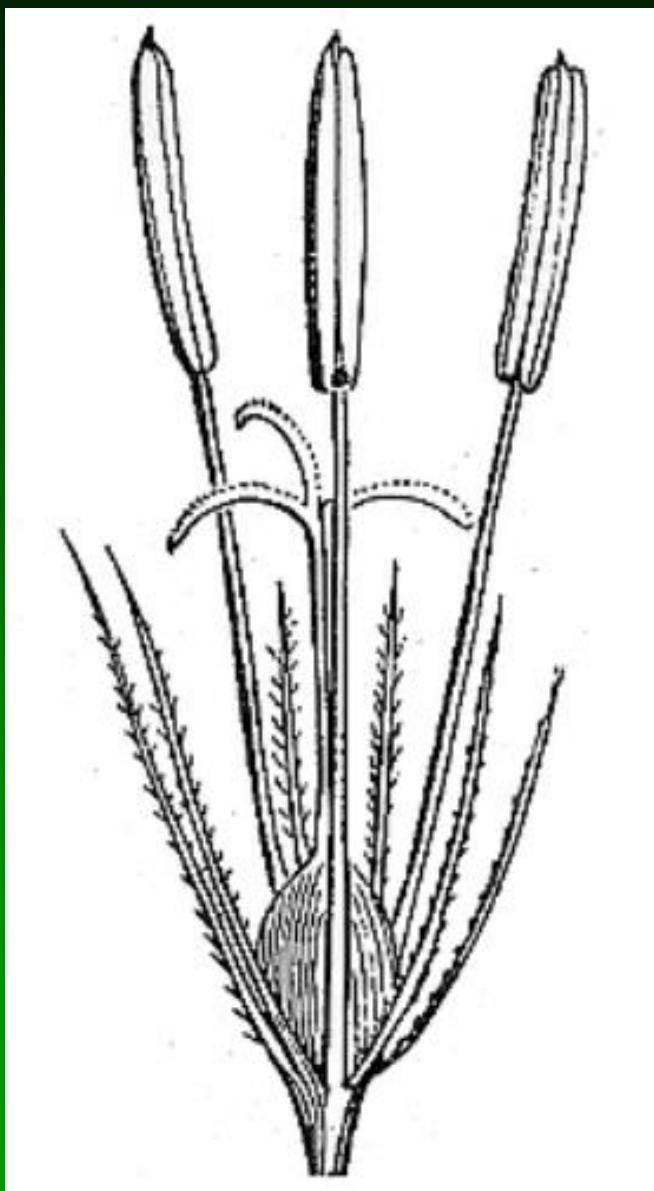
Machaerina angustifolia
Cyperaceae
G. K. Linney

Pestík (2-3) s jediným vajíčkem Semeník svrchní

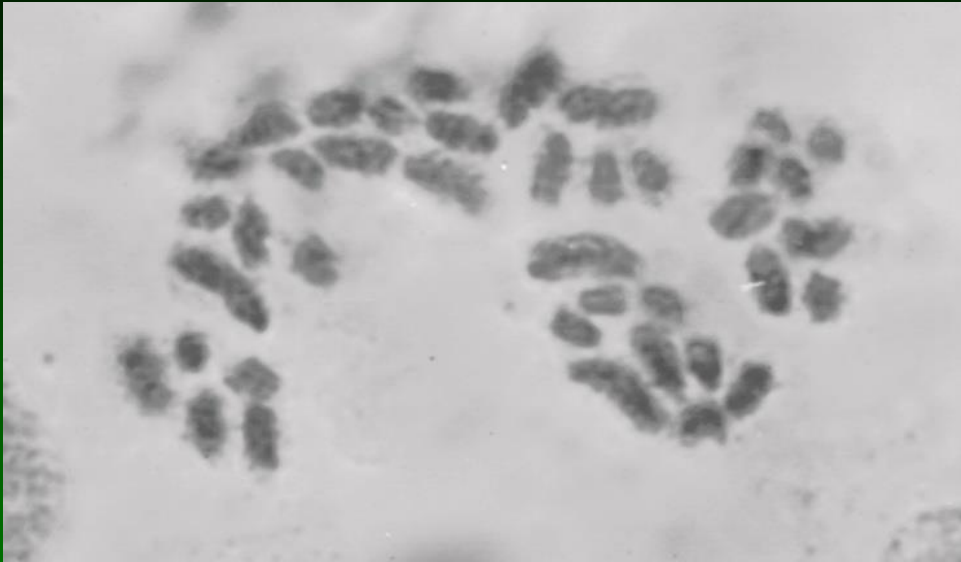

Plod nažka

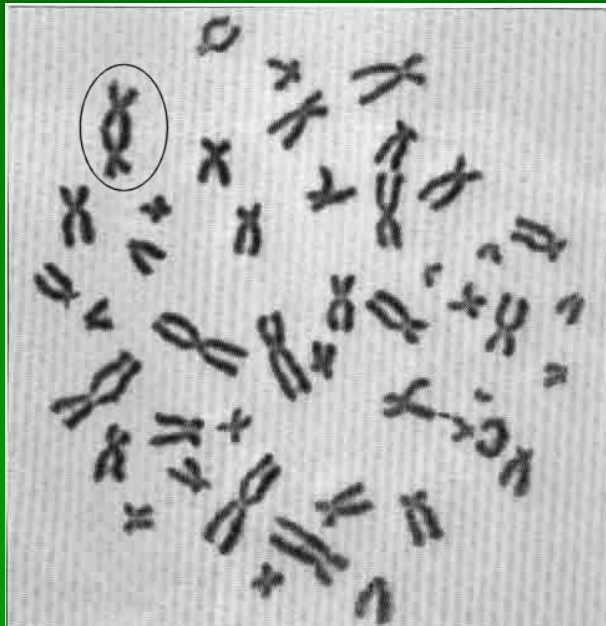

Chromosomy bez vyznačené centromery (holocentrické)

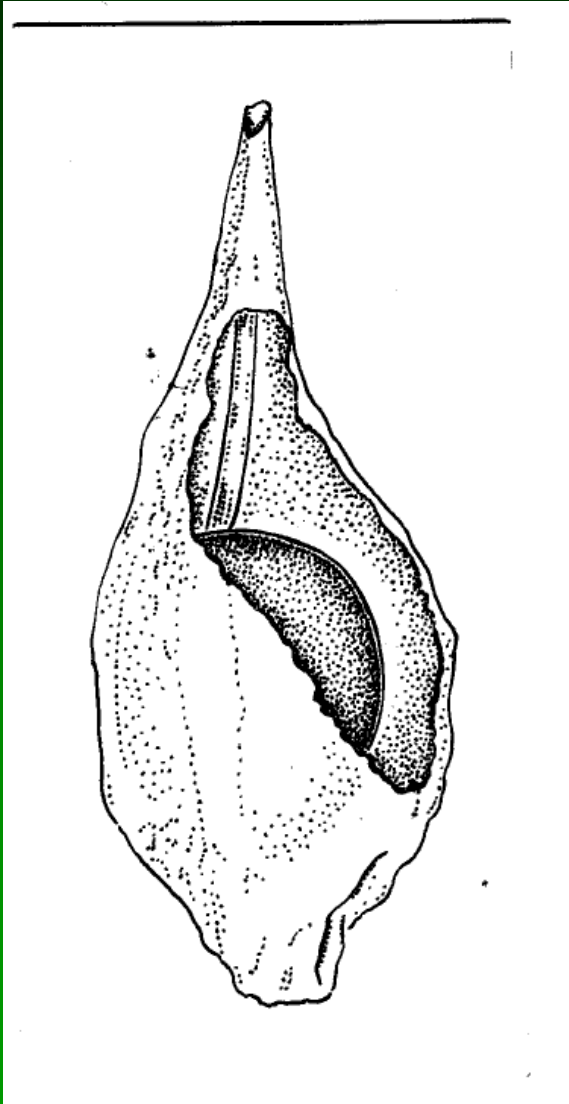

Eleocharis –
holocentrické
chromosomy

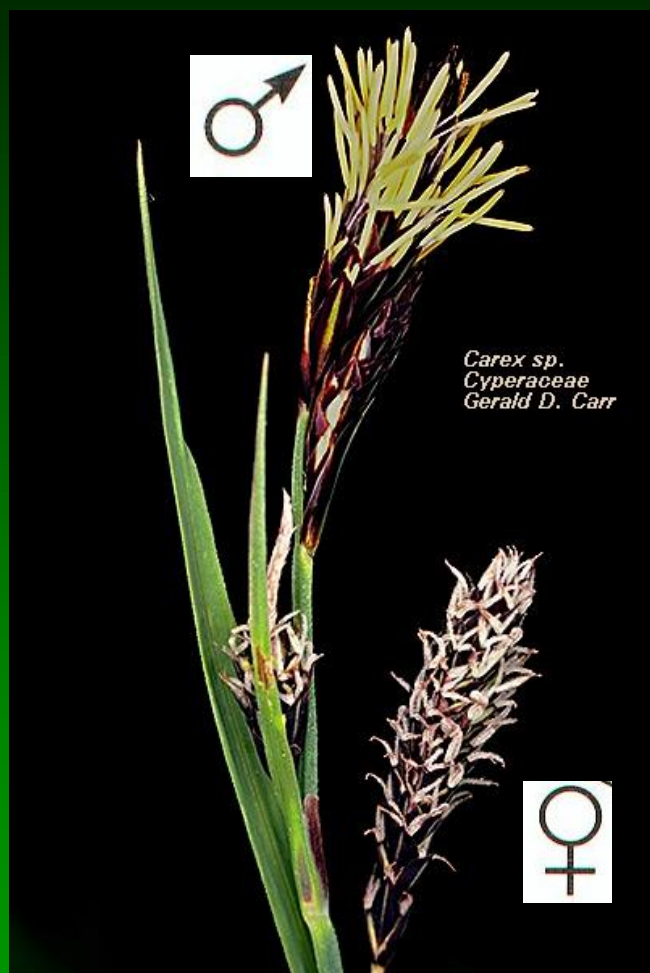
chromosomy s vyznačenou
centromerou - monocentrické

Jednopohlavnými květy se vyznačuje zejména rozsáhlý rod ostřice (*Carex*), která má celosvětově rozšířených téměř 2000 druhů; její nažky jsou zcela obalené a chráněné mošničkou listenového původu.

Také klásky ostřic mohou být pohlavně diferencované

Carex acutiformis

Carex pulicaris

Carex dioica

Na vlhkých loukách je častá
skřípina lesní (*Scirpus
sylvaticus*);

„igelitová“
část listové
pochvy

ostřice prstnatá (*Carex digitata*) - v listnatých lesích často

ostřice lesní (*Carex sylvatica*) ^{pensum}

pensum

ostřice řídkoklasá (*Carex remota*) - olšiny

Walter Obermayer

ostřice srstnatá (*Carex hirta*)^{pensum} – trávníky i mírně ruderalizované

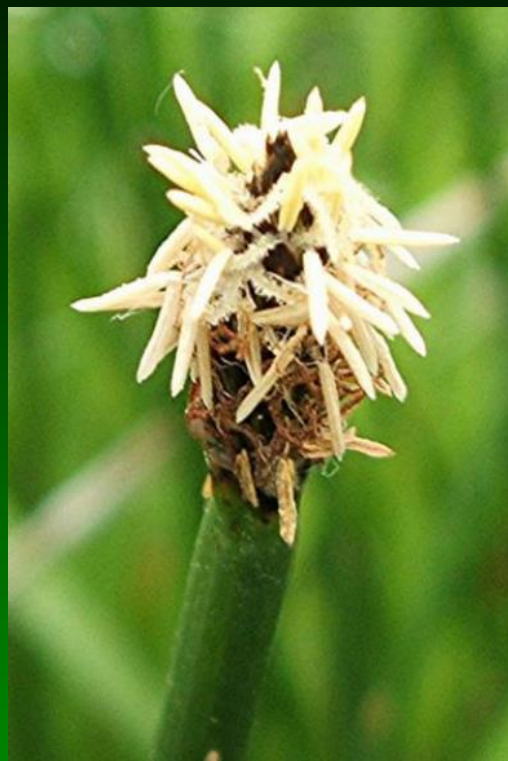
na březích vod se vytváří souvislé porosty mohutný skřípínek jezerní (*Schoenoplectus lacustris*),

SĀV, SCIRPUS LACUSTRIS L.

bahnička bahenní (*Eleocharis palustris*) – mělké břehy rybníků

dříve
protogynie u šáchorovitých
často

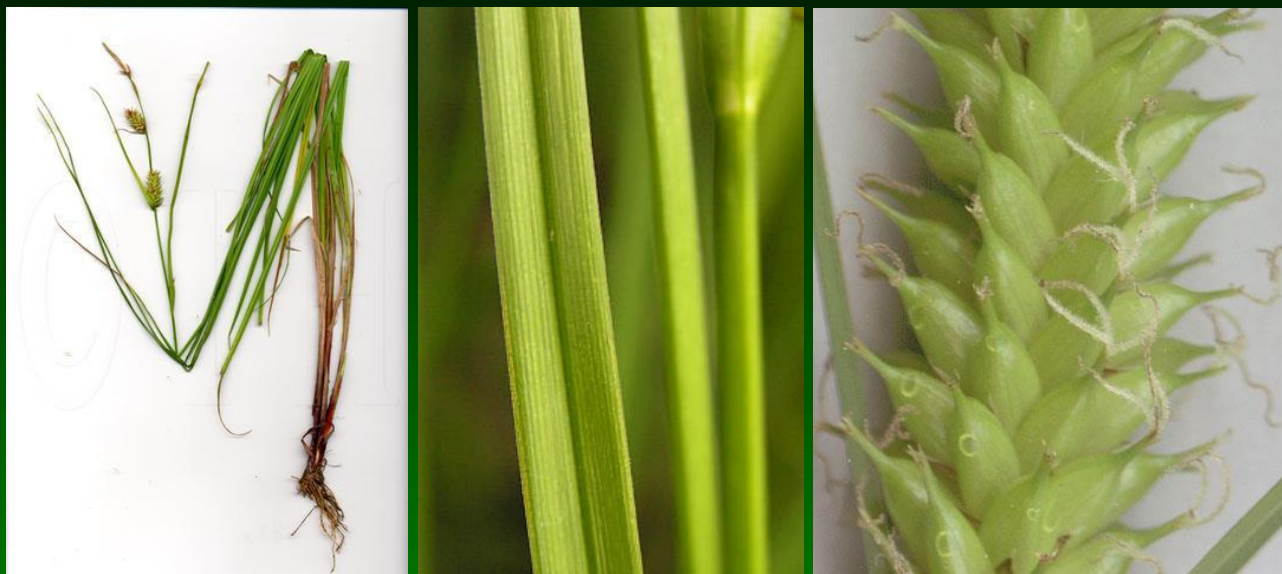
později

<http://botanika.wendys.cz>

ostřice měchýřkatá (*Carex vesicaria*) – mělké břehy rybníků

ostřice štíhlá (*Carex acuta*) – břehy vod ^{pensum}

ostřice bledavá (*Carex pallescens*) - vlhčí louky a vřesoviště pensum

ostřice zaječí (*Carex ovalis*) - vlhčí louky a vřesoviště

<http://botanika.wendys.cz>

© Tadeáš Čiárba

ostřice černá (*Carex nigra*) - na rašelinných loukách častá

Na rašelinných loukách roste i suchopýr úzkolistý (*Eriophorum angustifolium*), jehož okvětí se přeměňuje v dlouhý bílý chmýr.

Foto: Anna-Lena Anderberg

Foto: Arne Anderberg

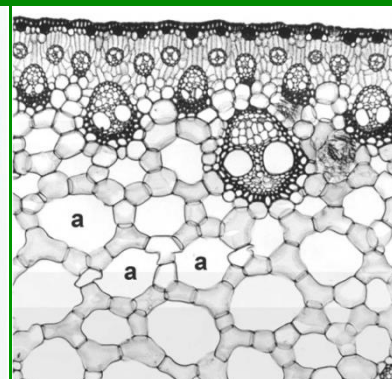

Na vrchovištích najdeme často suchopýr pochvatý (*Eriophorum vaginatum*)

Ve starověkém Egyptě bylo dřevné aerenchymatické pletivo stonků šáchoru papírodárného (*Cyperus papyrus*) základní surovinou pro výrobu papýru.

K oblíbeným druhům pěstovaným v květináčích patří zejména šáchor střídavolistý (*Cyperus alternifolius*), původem z Austrálie.

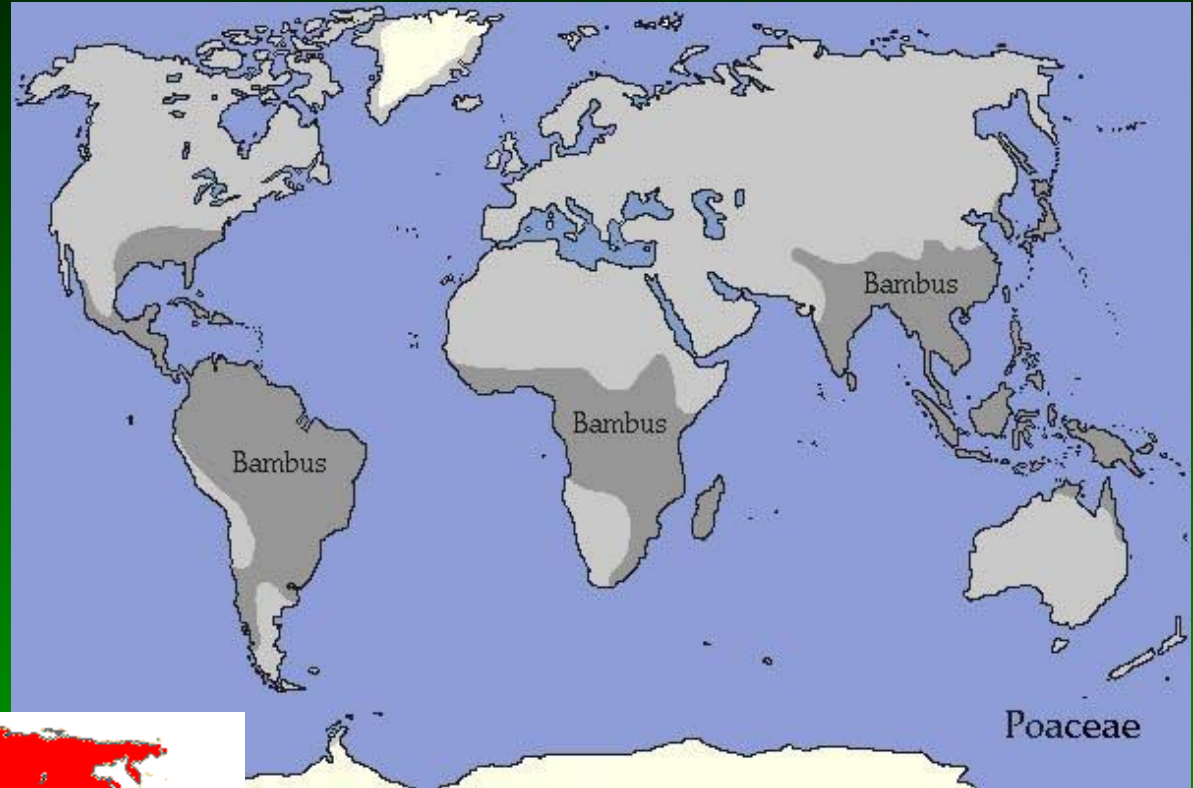
Poaceae lipnicovité

Poaceae – lipnicovité

Trávovité byliny. 668/10000 kosmopolitně; u nás původních 80/200.

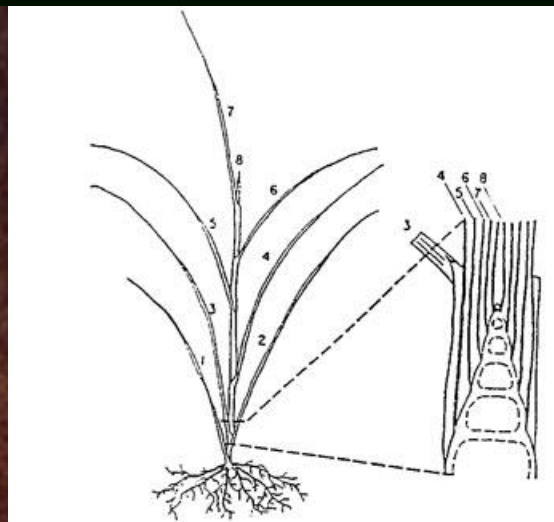

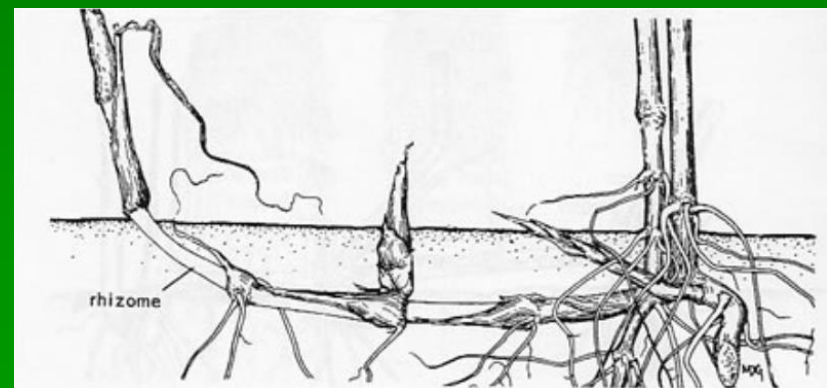
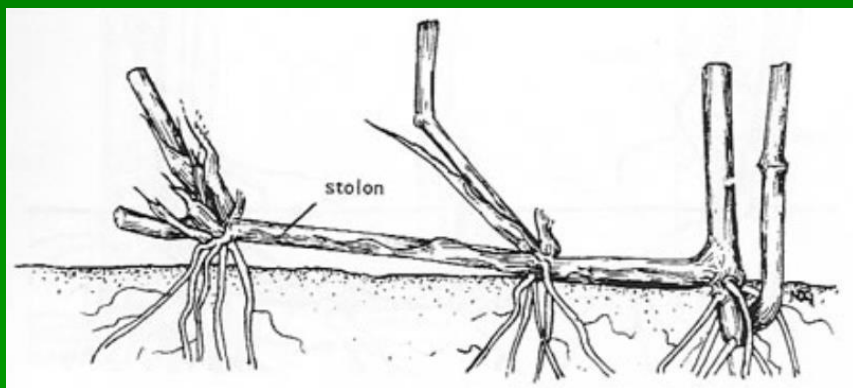
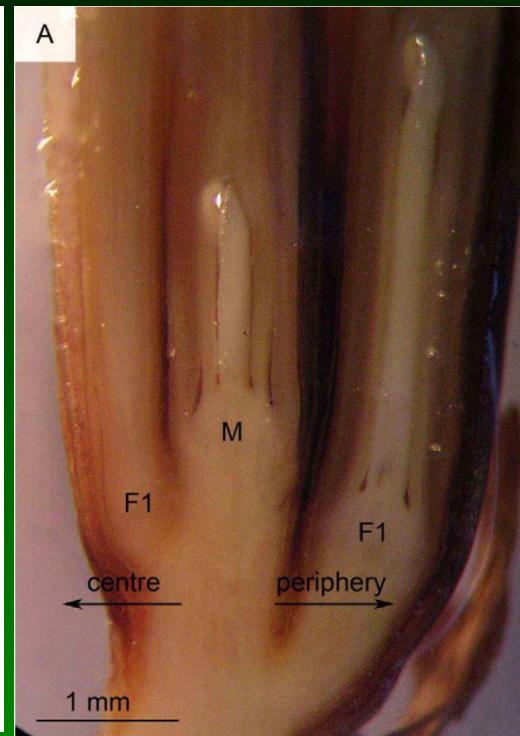
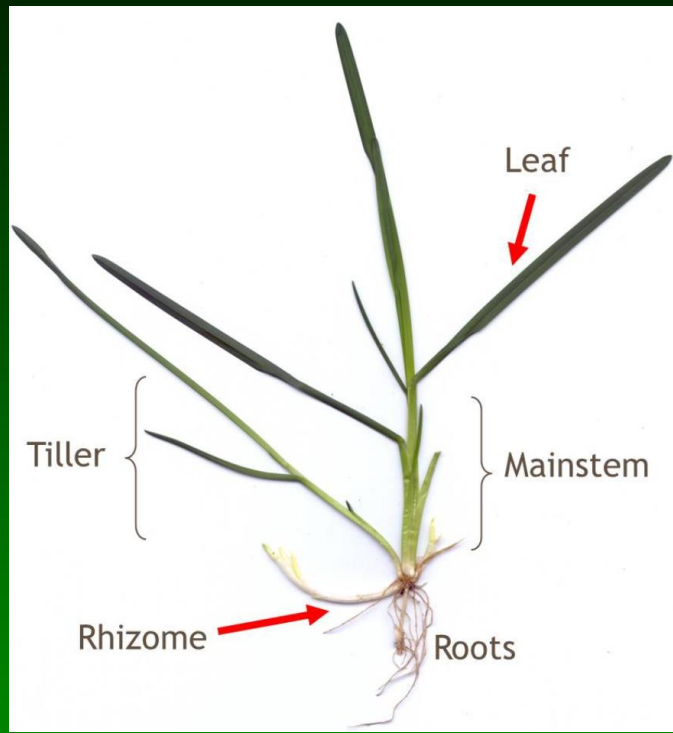
Tvoří časté dominanty v savanách, pampách, prériích stepích, v tundře, v subalpínském stupni pohoří na loukách i pobřežích vod

Stonek zpravidla duté, oblé stéblo
s kolénky (interkalární meristémy)

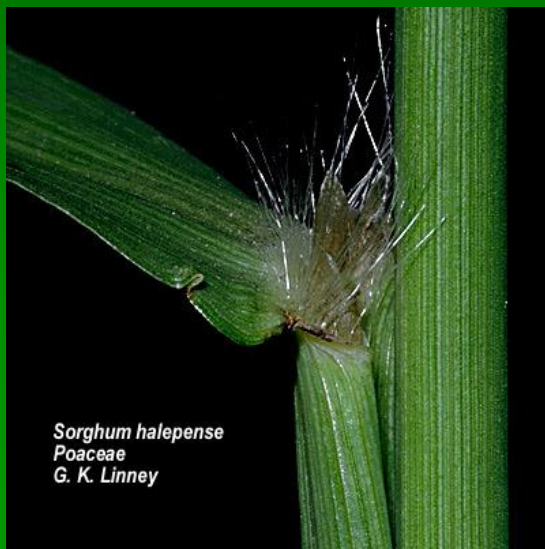
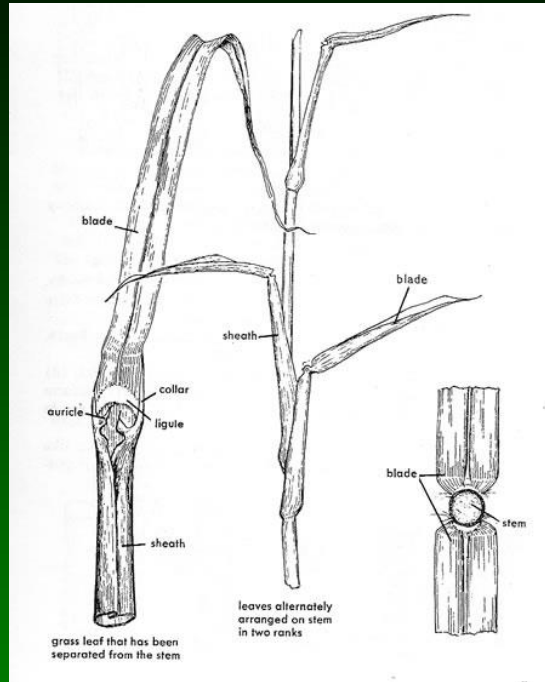

Výběžkatý nebo trsnatý habitus, někdy vnitropochevní výběžky

Listy čárkové, dvouřadě uspořádané

listy s
výraznou,
zpravidla
nesrostlou,
pochvou a
často také s
jazýčkem

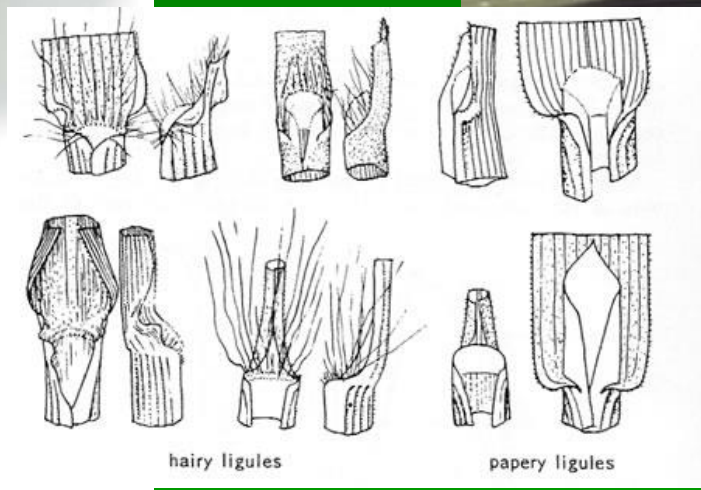
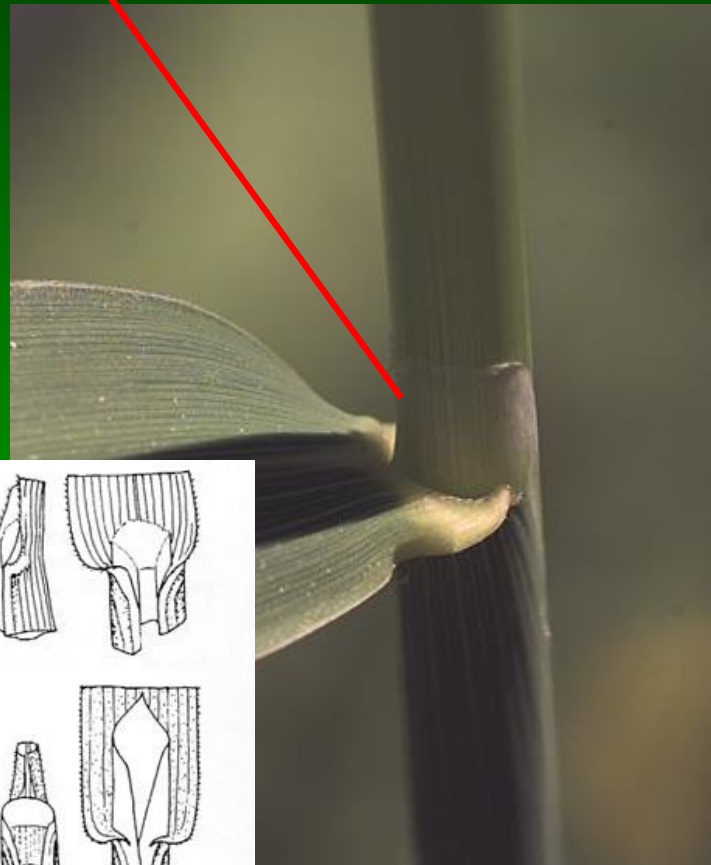

někdy také s oušky
(auriculae)

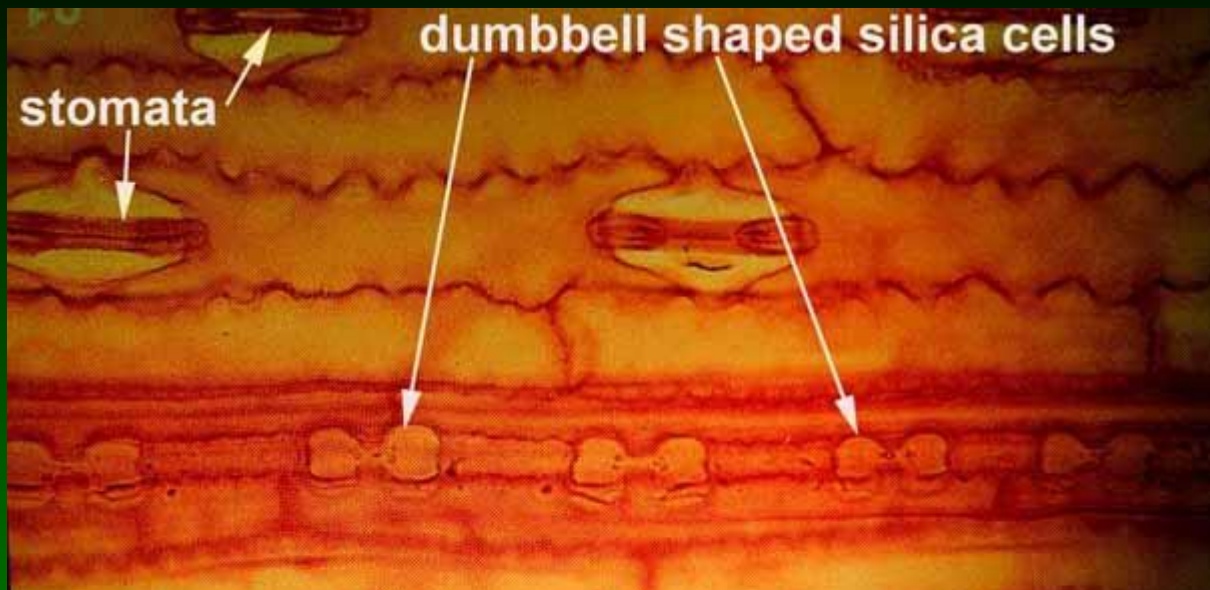
jazyček v ústí
pochvy

ouška

hairy ligules

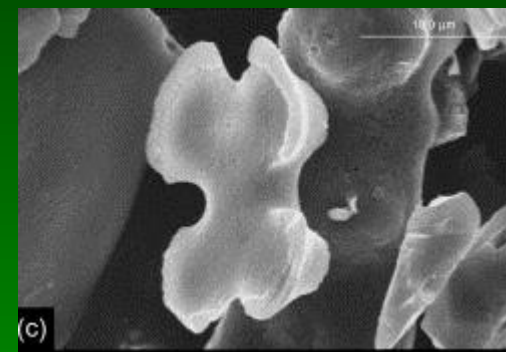
papery ligules

Listy často drsné díky inkrustaci

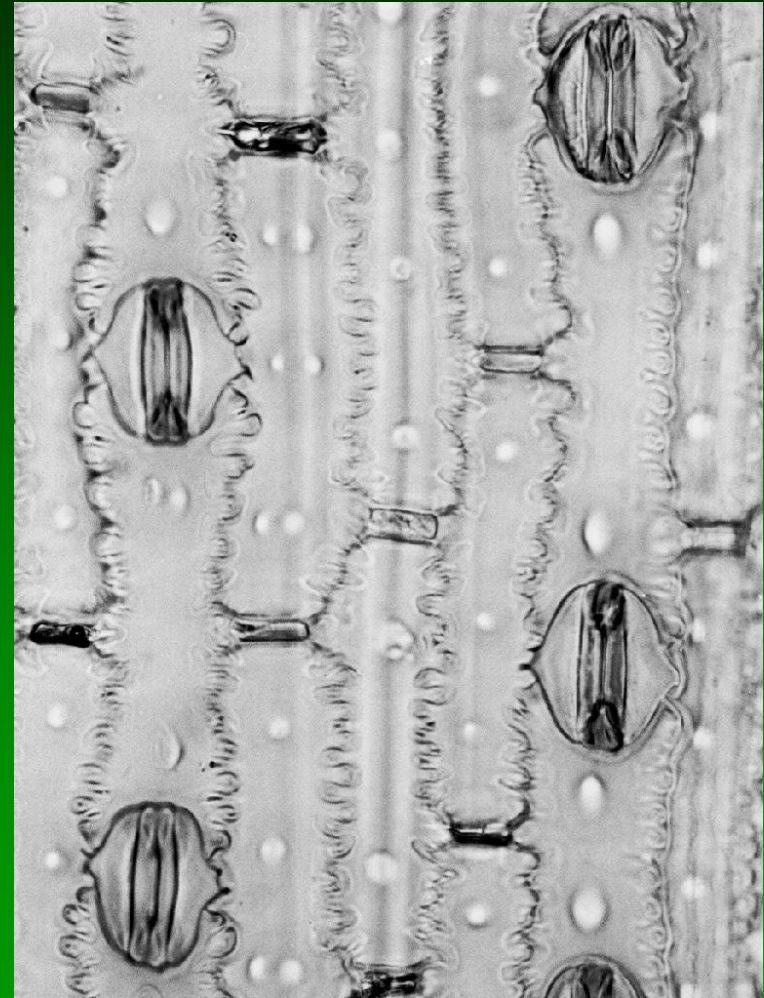
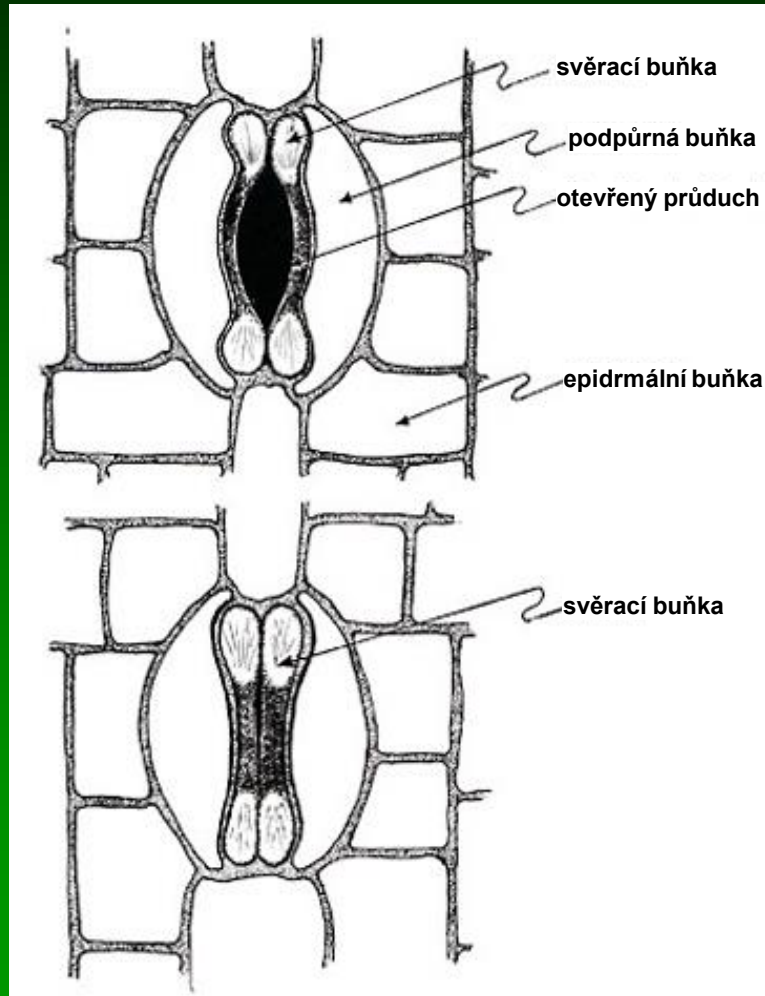
křemičitými

tělísky, které při neopatrné manipulaci mohou pořezat prsty

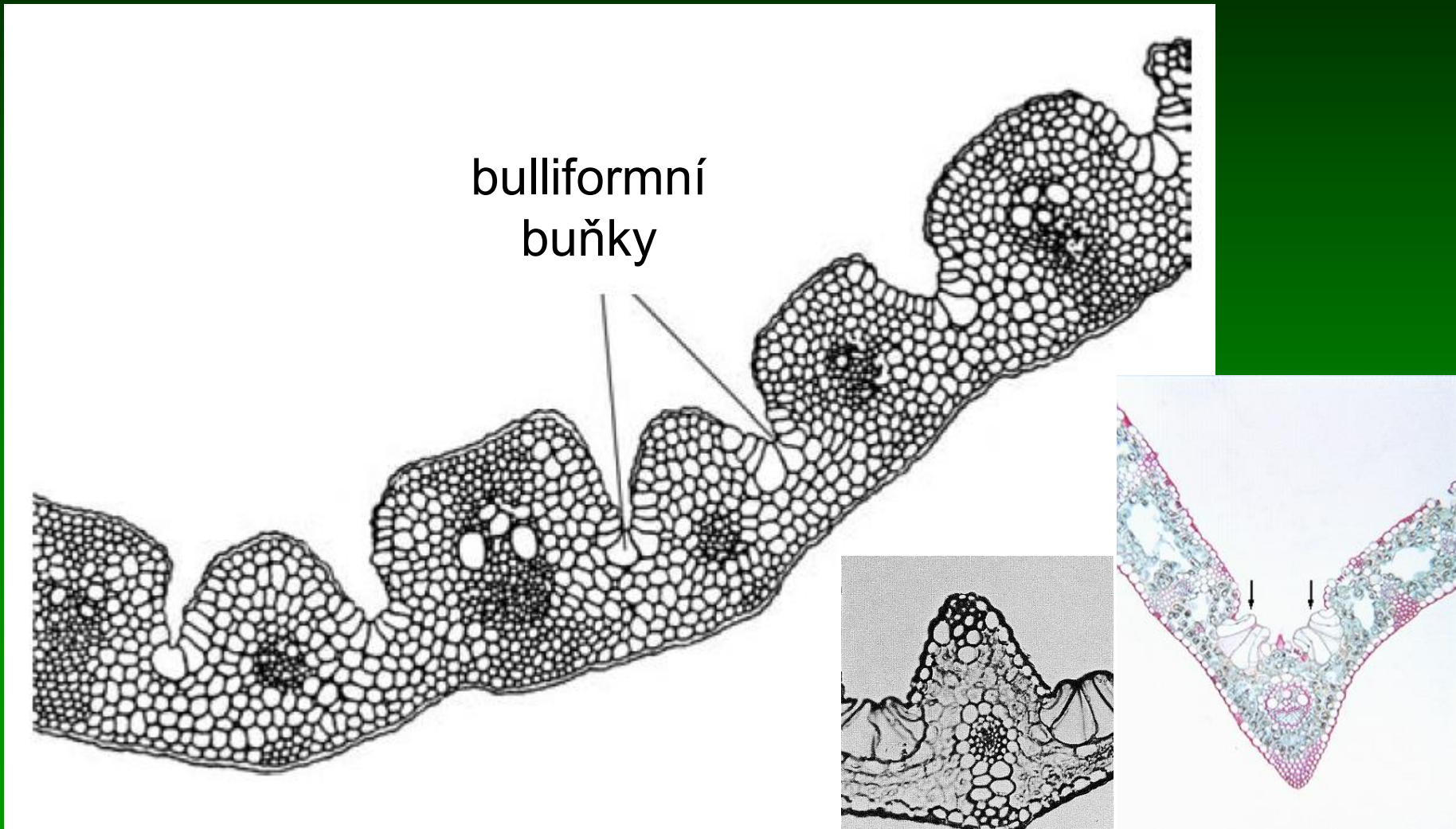

Svěrací buňky činkovitého tvaru – spolu s podpurnými buňkami tvoří rychle reagující efektivní systém (stejně mají i *Cyperaceae*)

Bulliformní buňky – mohou u některých druhů svinovat čepel = obrana proti vysychání

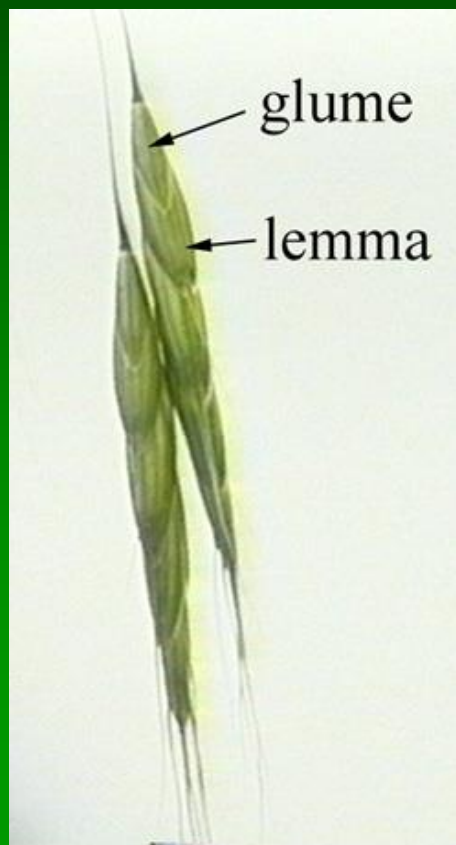

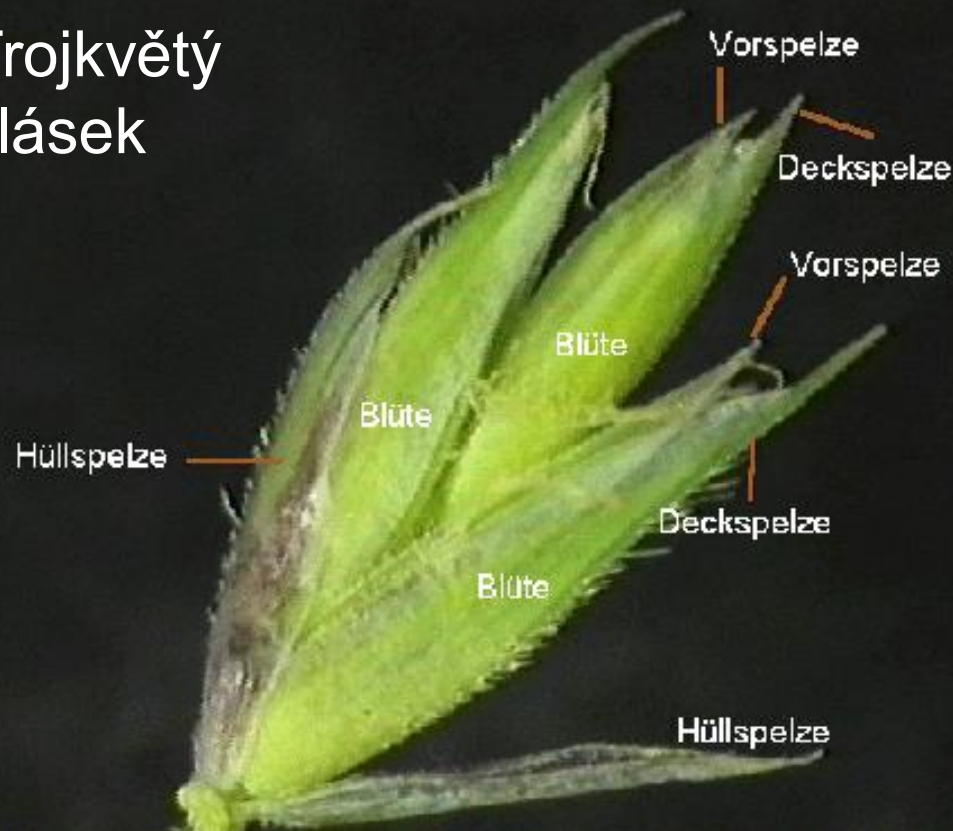
Klásky jedno- až vícekvěté, podepřené obvykle 2 listeny = **plevami**

Květ chráněn dvěma šupinovitými útvary

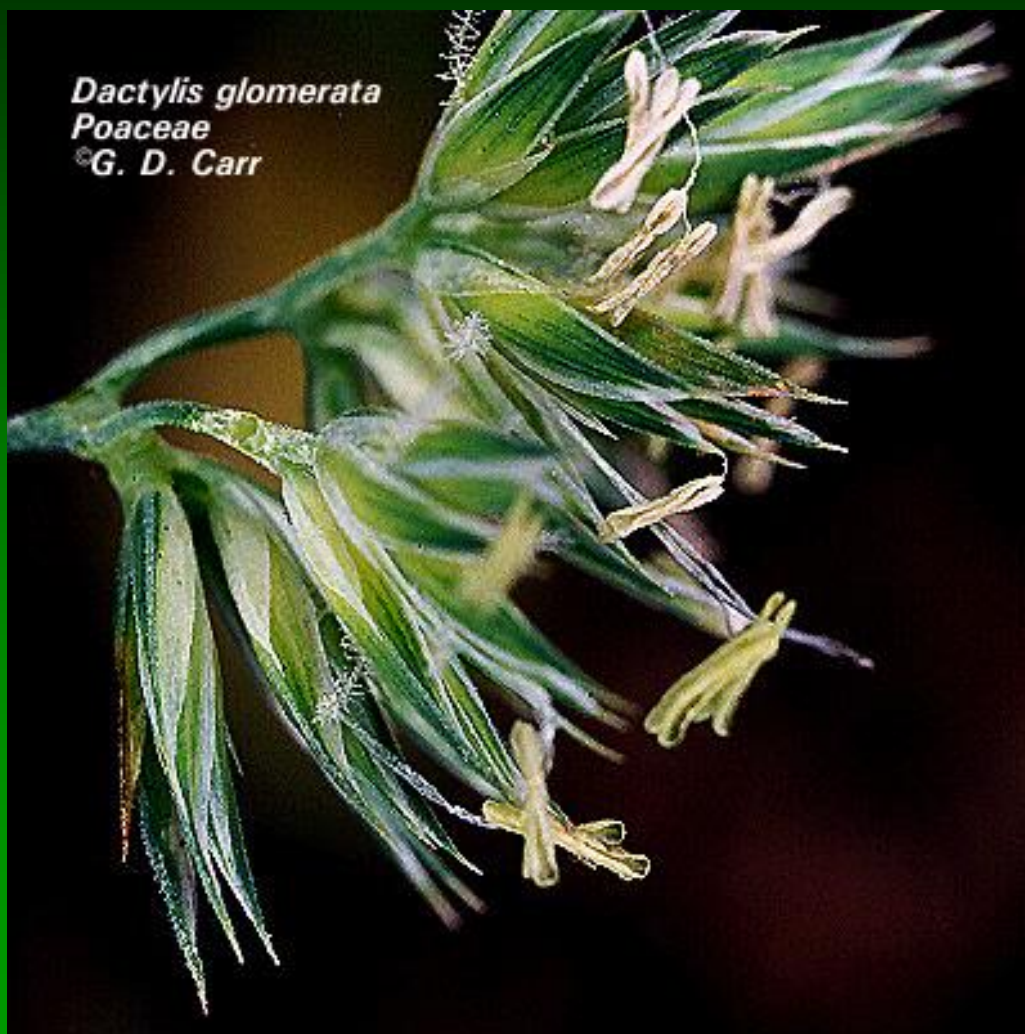
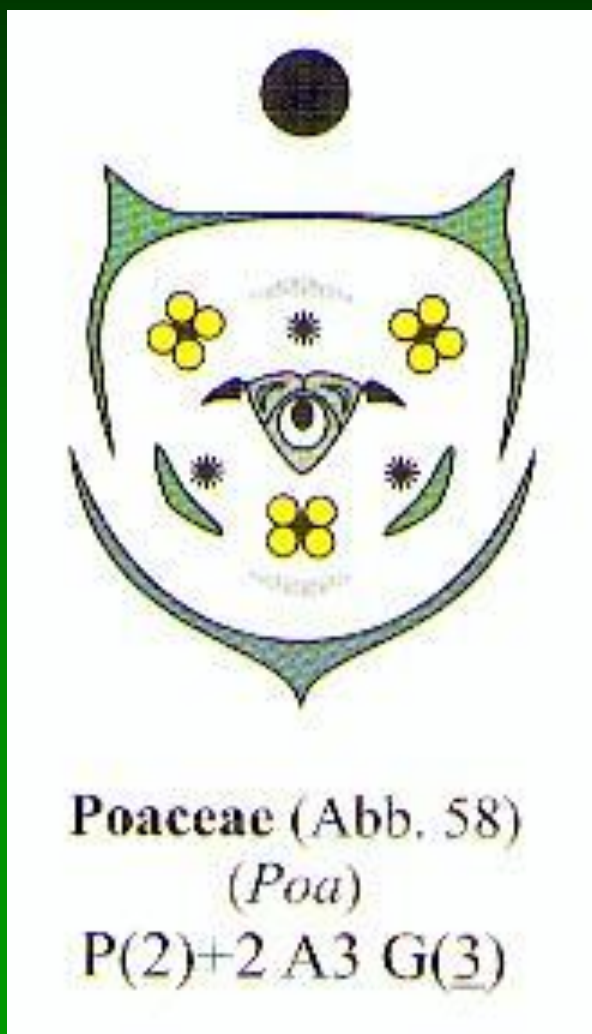
1. vnější osinatý = **plucha** = listen;
2. vnitřní se zoubky = **pluška** = vznikla srůstem 2 lístků vnějšího kruhu okvětí, třetí lístek vnějšího okvětního kruhu zanikl)

Trojkvvětý
klásek

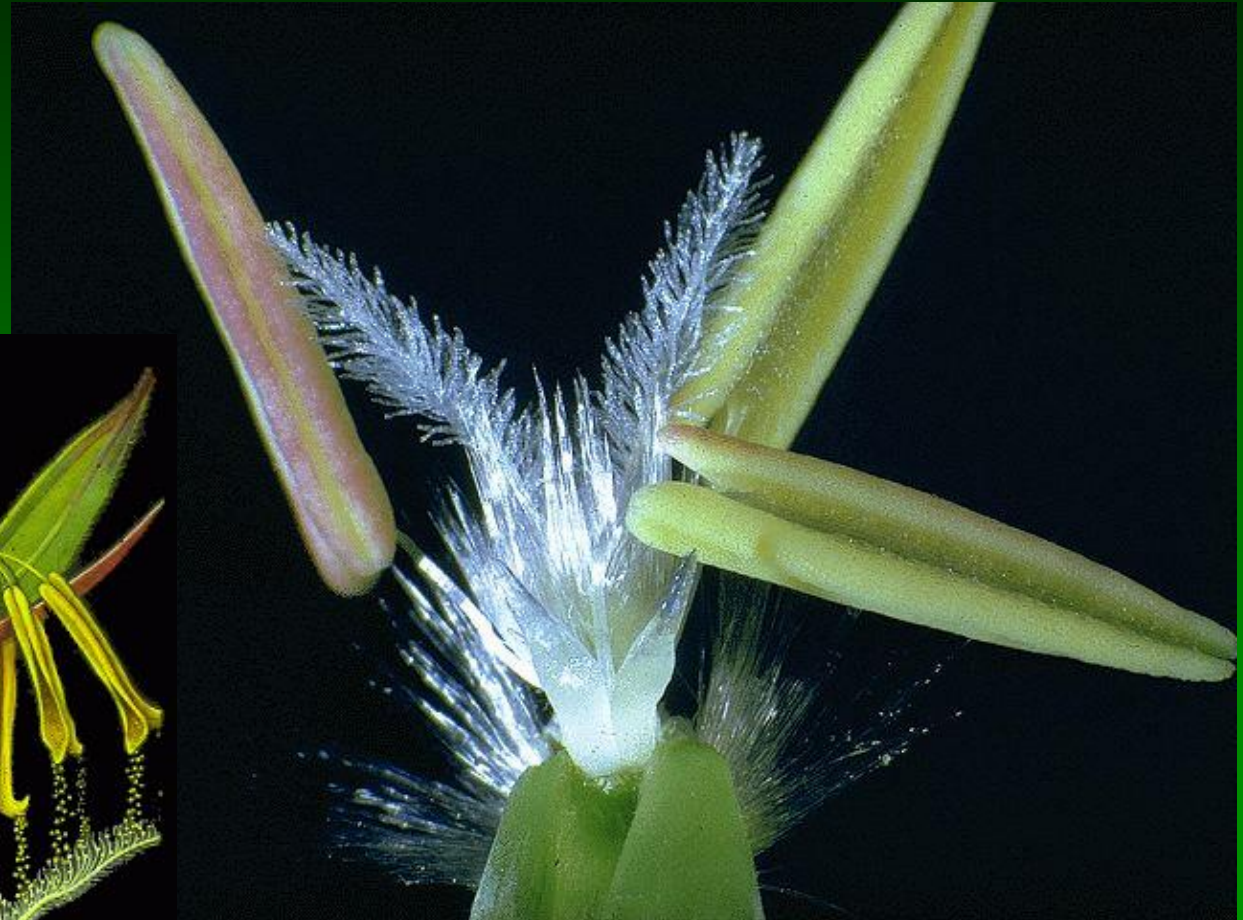
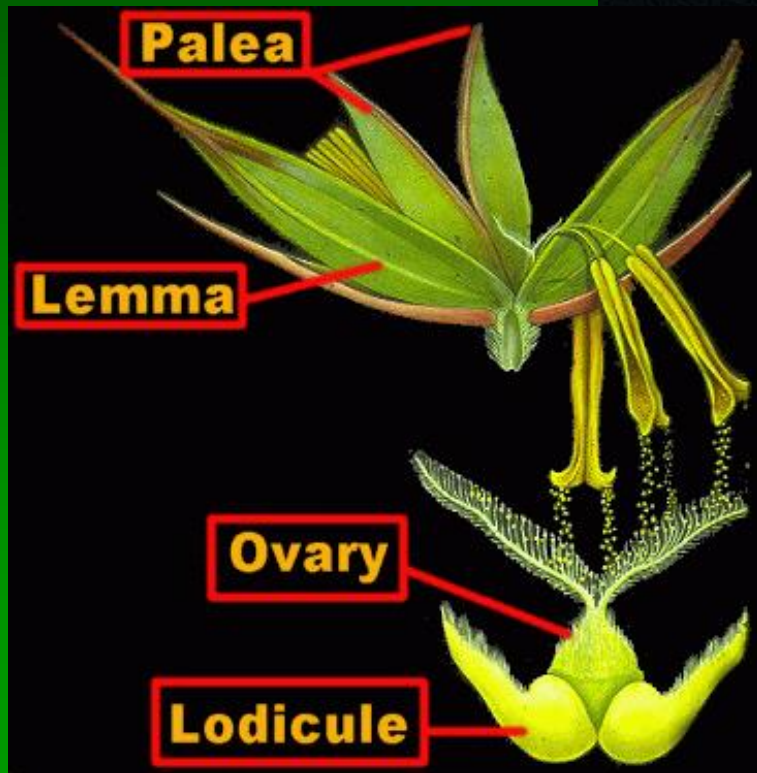

Květy drobné, obvykle oboupohlavné, v kláscích, skládajících složitá lichoklasovitá nebo latnatá květenství.

Plenky – za květu se plucha a pluška oddálí (květ se otevře)
je to způsobeno zduřením **2 plenek** = přeměněné 2 lístků vnitřního kruhu okvěť, třetí lístek vnitřního okvětního kruhu abortoval.

Tyčinky 3 (rýže má 6),
dlouhé chabě visící nitky
vrtivé prašníky (= nitka vetknuta mimo
konec konektivu a připojena kloubovým
mechanismem umožňujícím vrtění
prašníku

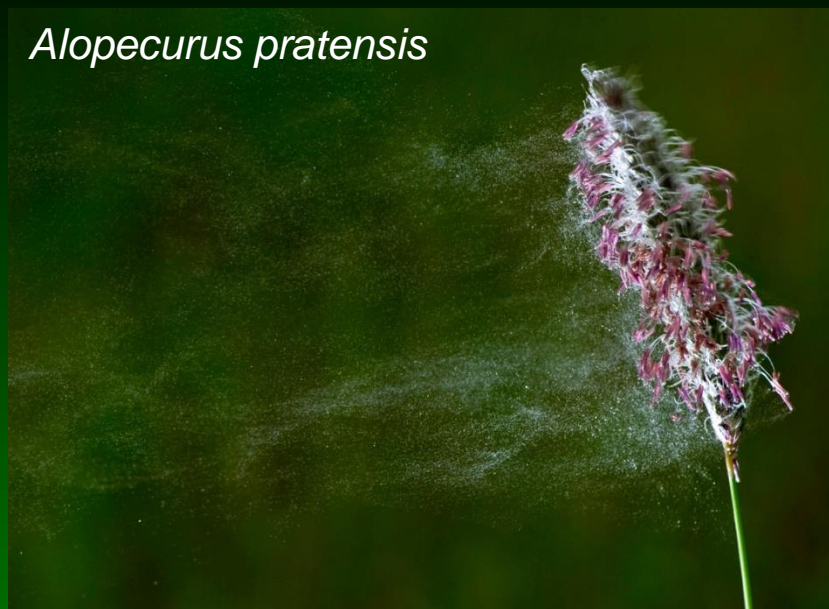

Pyl trav je spolu s
pylem břízovitých
nejvýznamnějším
alergenem v Evropě na
přelomu jara a léta

Alopecurus pratensis

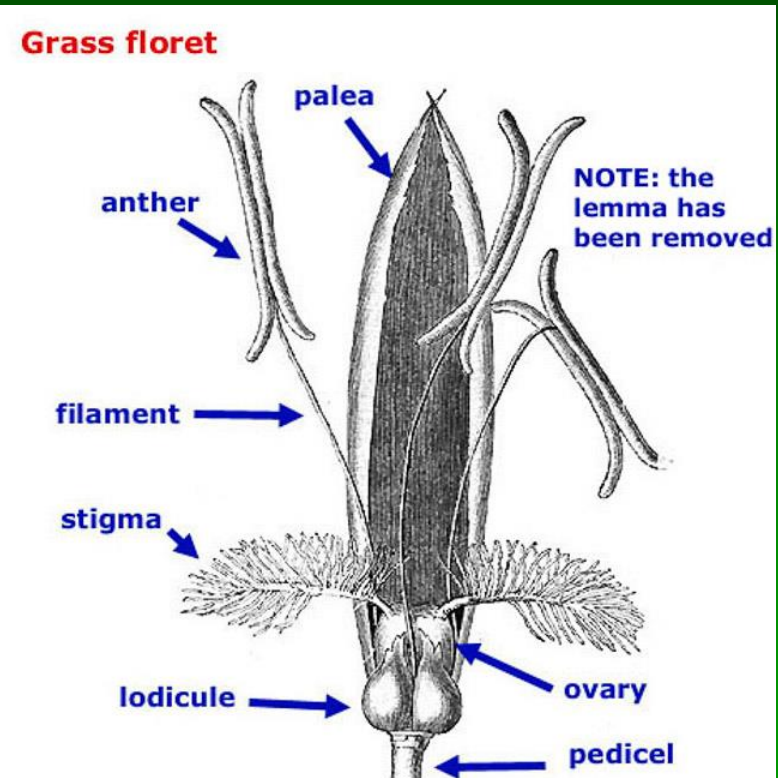
Dactylis glomerata

Pestík (3-2) pseudomonomerní s jediným vajíčkem,

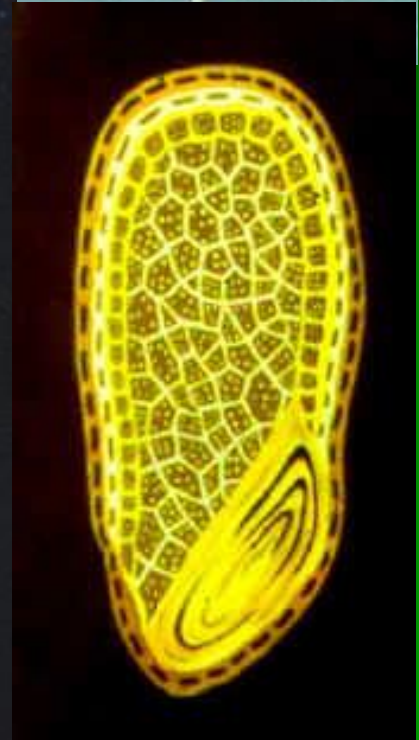
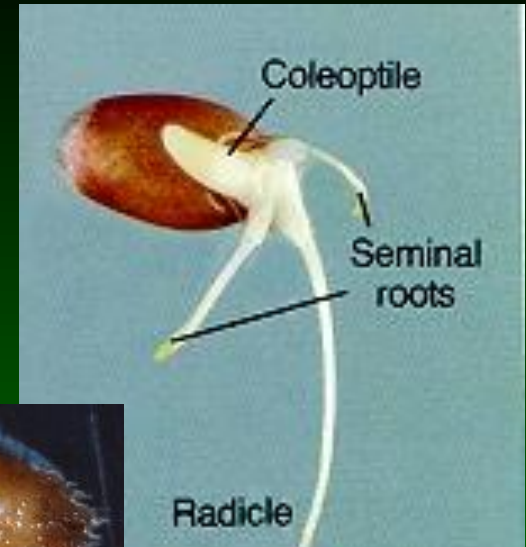
3-2 **pérovité blizny;**

Semeník svrchní

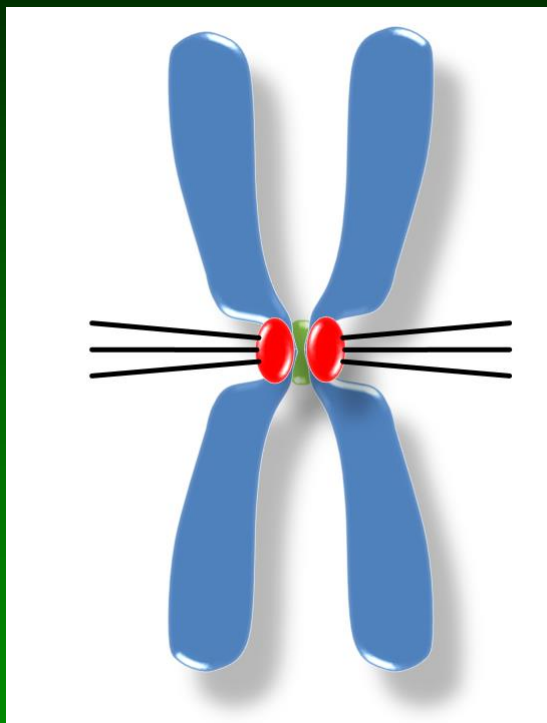

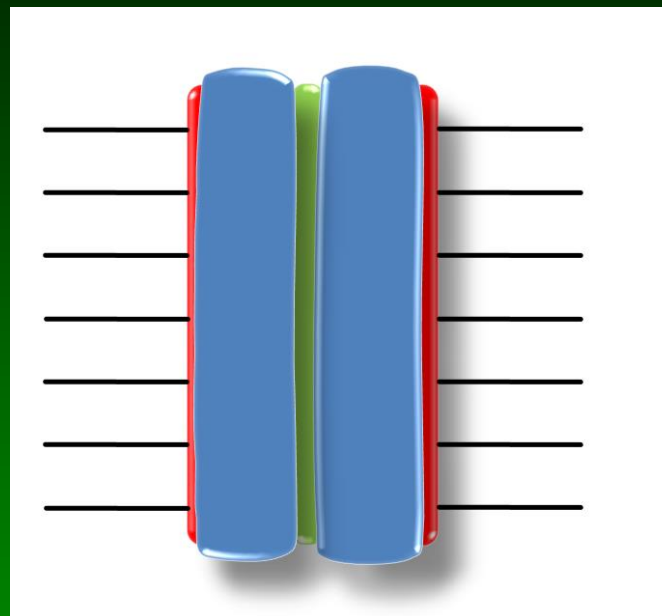
Plod – obilka (caryopsis)

Chromosomy s vyznačenou centromerou (monocentrické)

Monocentrické chromosomy
typické pro *Poaceae*
a většinu ostatních eukaryot

Holocentrické chromosomy
typické pro *Cyperaceae* a *Juncaceae*

Čeled' zahrnuje nejvýznamnější užitkové rostliny – obiloviny – v Evropě byly nejdříve pěstovány ty, které pocházely z Přední Asie: ječmen setý (*Hordeum vulgare*),

pensum

žito seté (*Secale cereale*),

pšenice obecná
(*Triticum*
aestivum),

pensum

COPYRIGHT J.R. MANHART

4 mil. BP – divergence

Triticum a *Aegilops*

Triticum monococcum
x *Aegilops speltoides*
– 300 000 BC.

x *Aegilops tauschii*
6 000 BC.

hexaploidní
Triticum aestivum

pensum

oves setý (*Avena sativa*);

z jv. Asie pochází rýže (*Oryza sativa*)

a proso seté (*Panicum miliaceum*);

z Afriky pochází čirok obecný (*Sorghum bicolor*)

Z latovitých květenství
čiroku se dělají také
košťata

z Ameriky pak
kukuřice setá (*Zea
mays*).

Potravinářsky významným druhem je také cukrová třtina (*Saccharum officinarum*) původem z JV Asie, dnes pěstovaná v subtropech celého světa

Cukerná šťáva se lisuje z parenchymu sklizených stébel

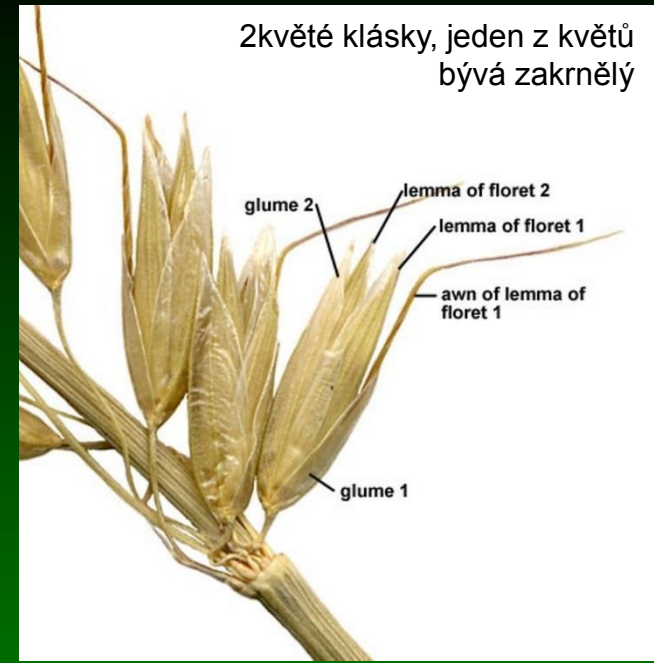
Také bambus (*Bambusa arundinacea*) patří ve své domovině – jv. Asii mezi významné užitkové druhy.

Častou luční dominantou je ovsík vyvýšený (*Arrhenatherum elatius*)

pensum

trojštět žlutavý (*Trisetum flavescens*)

- 3 osiny (květy) / klásek

Listy:

- žádná ouška
- jazýček krátký uťatý
- čepel bez rýh, krátce hustě chlupatá
- pochva lysá

lipnice luční (*Poa pratensis*),
pensum

pensum

kostřava luční (*Festuca pratensis*),

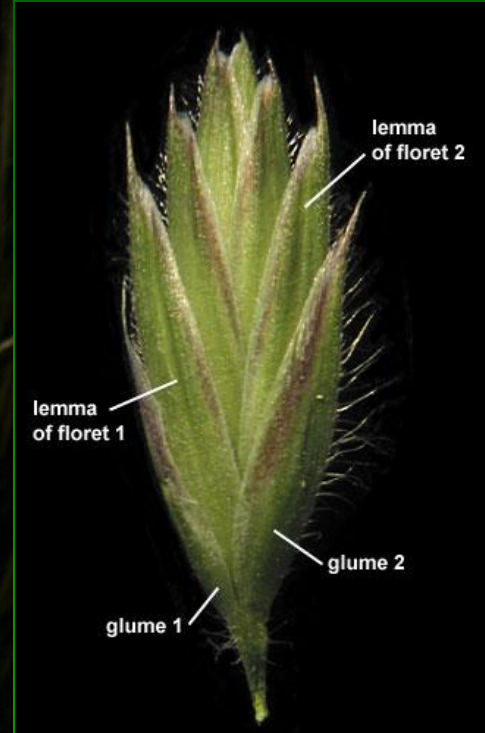
University of Jyväskylä
Jyväskylä University 2010

Foto: Arne Anderberg

srha říznačka
(*Dactylis glomerata*)

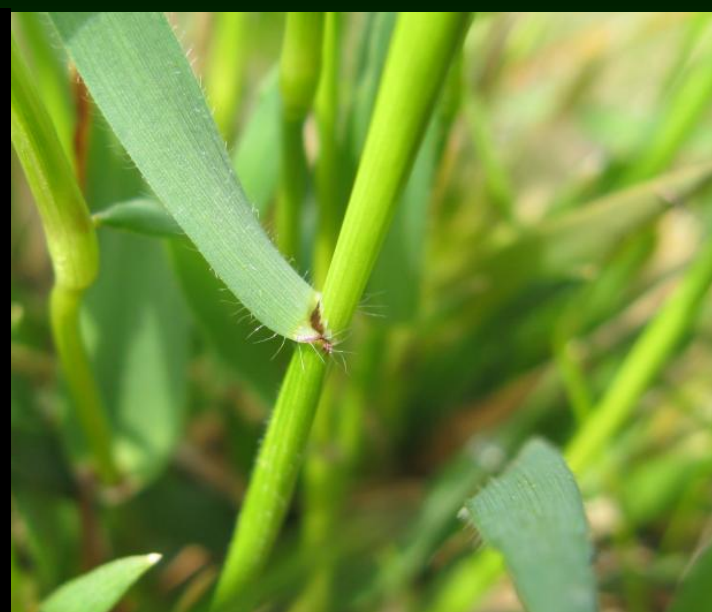
pensum

pensum

tomka vonná (*Anthoxanthum odoratum*),

2 tyčinky

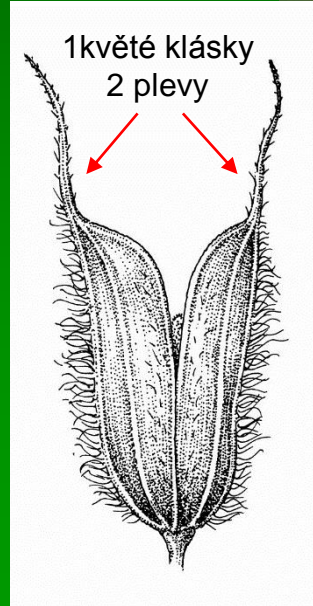
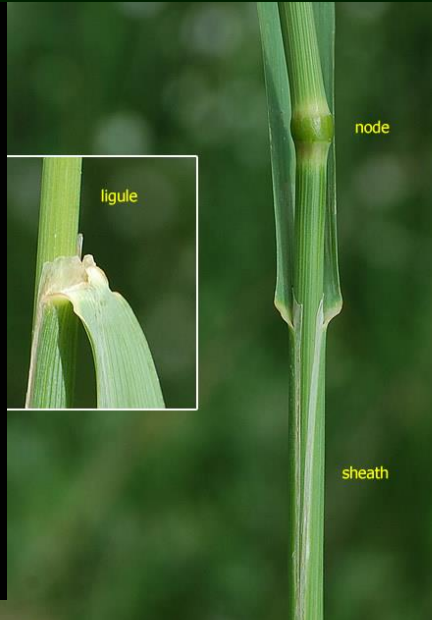
pensum

psárka luční (*Alopecurus pratensis*),

pensum

bojínek luční (*Phleum pratense*),

květ, klásek

obilka (plucha)

třeslice prostřední (*Briza media*);

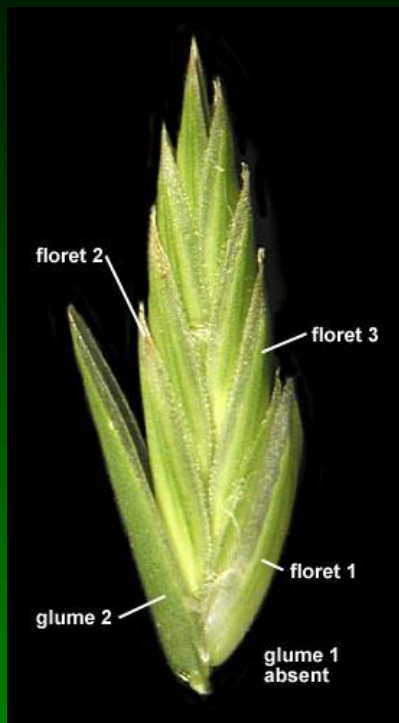
Briza media L.
©Thomas Schoepke
www.plant-pictures.com

Foto: Anna-Lena Anderberg

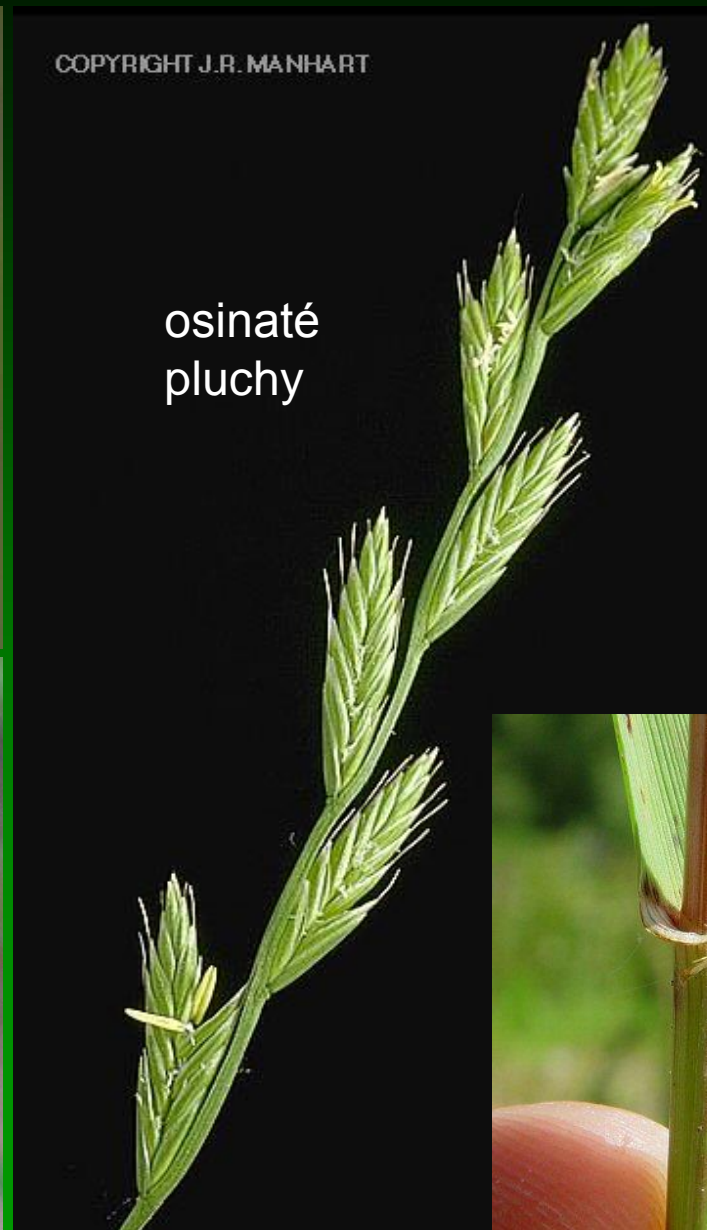

na sešlapávaných místech je častý jílek vytrvalý (*Lolium perenne*)

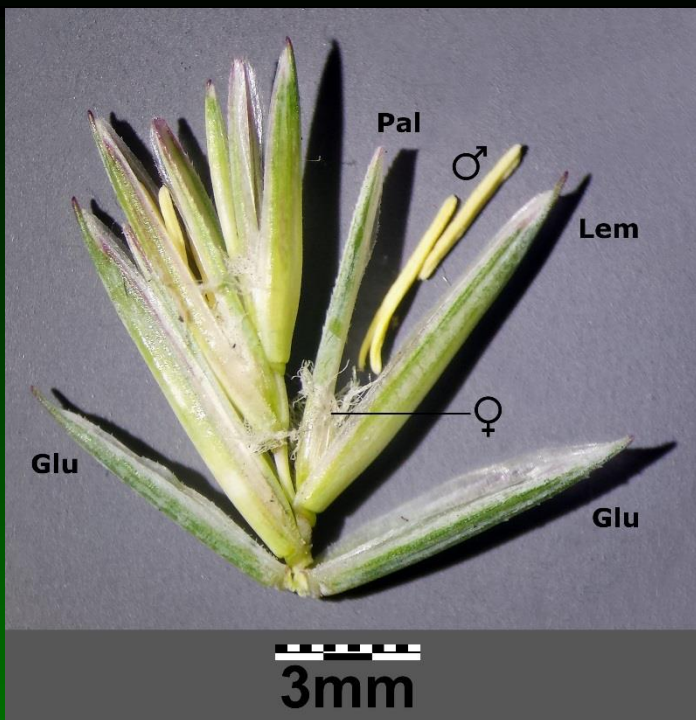

COPYRIGHT J.R. MANHART

osinaté
pluchy

pýr plazivý (*Elytrigia repens*) pensum

© Dana Michalcová

pensum

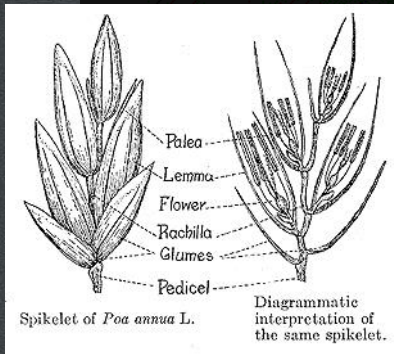
nebo ježatka kuří noha (*Echinochloa crus-galli*)

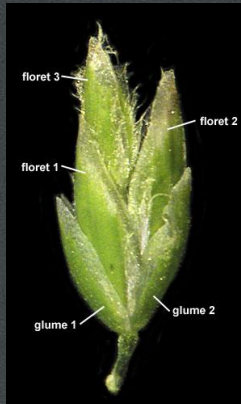
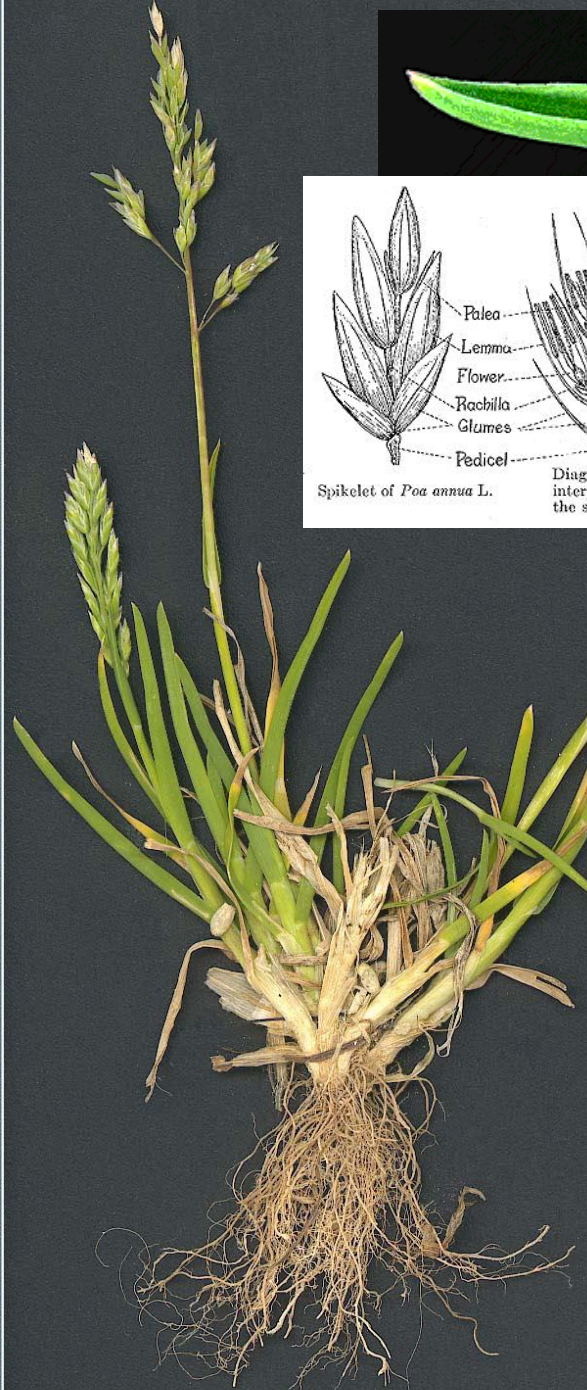
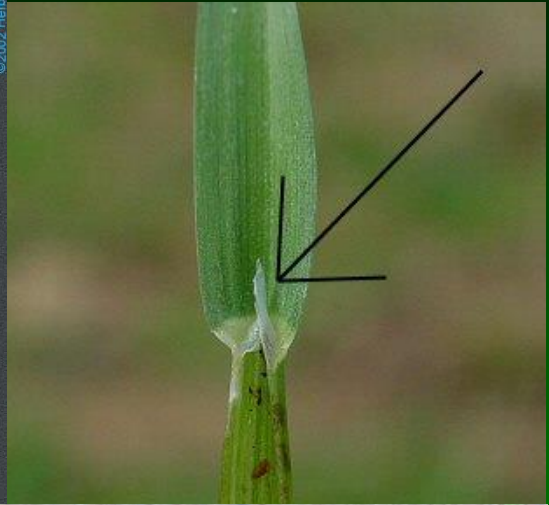
lipnice roční (*Poa annua*);

pensum

0 cm
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11

3-4 květy klásky

Poa annua L.

©2002 Herbarium Vindob. Universitat Illies Bratislava

na pastvinách dominuje často smilka tuhá (*Nardus stricta*),

Foto: Arne Anderberg

nebo kostřava červená (*Festuca rubra*)

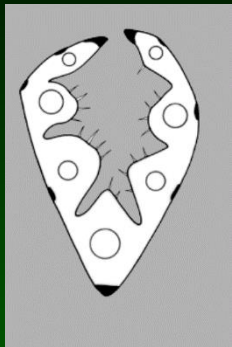
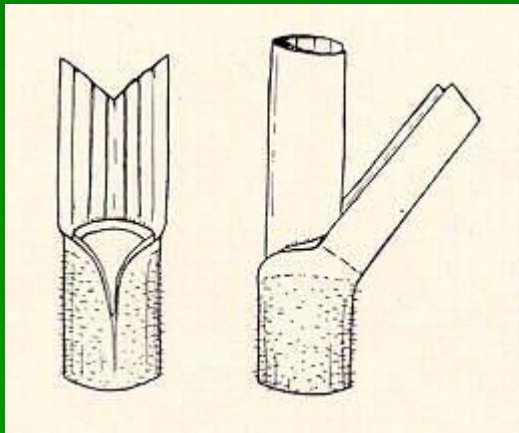

Foto: Arne Anderberg

nebo kostřava ovčí (*Festuca ovina*);

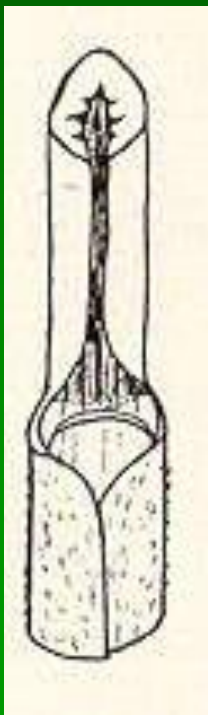

Foto: Anna-Lena Anderberg

Teplé a suché stráně - kostřava žlábkovitá (*Festuca rupicola*),

Teplé a suché stráně - kavyl Ivanův (*Stipa pennata*),

na vlhčích místech je častá metlice trsnatá (*Deschampsia cespitosa*); pensum

na ruderálních místech jsou v teplejších oblastech hojně svěřep střešní (*Bromus tectorum*),

rod *Bromus* má srostlé pochvy

a také sveřep jalový (*Bromus sterilis*);

nebo sveřep měkký (*Bromus hordeaceus*, = *B. mollis*);

v listnatých lesích je běžná lipnice hajní (*Poa nemoralis*);

pensum

listnaté lesy teplejších oblastí - strdivka jednokvětá (*Melica uniflora*);

v jehličnatých lesích jemné koberce tvoří
metlička křivolaká (*Avenella flexuosa*),

Foto: Boje Wernersson

2květé klásky
pluchy ze
hřbetu osinaté

pensum

kostřava obrovská (*Festuca gigantea*) ve vlhčích listnatých lesích

© Dana Michalcová

© Dana Michalcová

na pasekách roste hojně třtina křovištní (*Calamagrostis epigejos*)

1 kvěť klásky,
podepřené 2
plevami

husté dlouhé brvy
na bázi pluchy

© Martin Dančák

na březích vod nalezneme
často mohutné porosty
chrastice rákosovité
(*Phalaris arundinacea*)

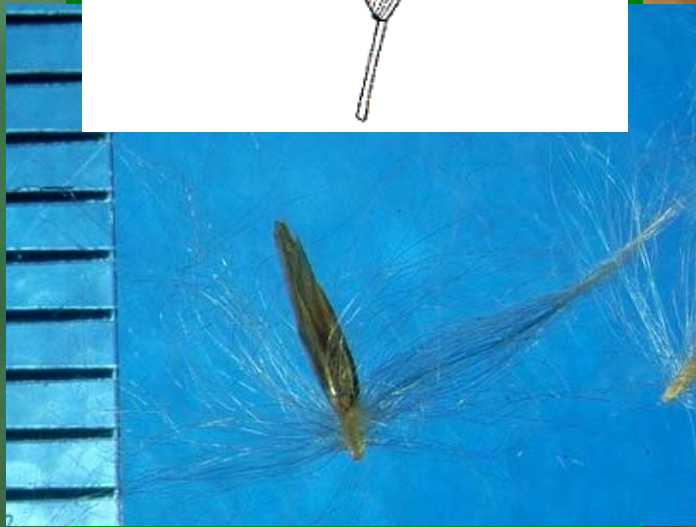
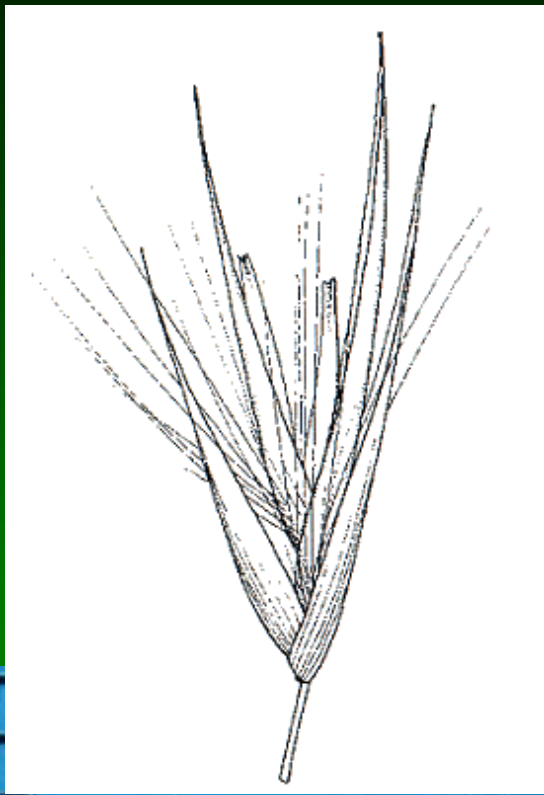

1 květ
klásky
2 plevy

rozsáhlé až 3 m vysoké rákosiny vytváří na vlhkých místech rákos obecný (*Phragmites australis*).^{pensum}

Anna-Lena Anderberg

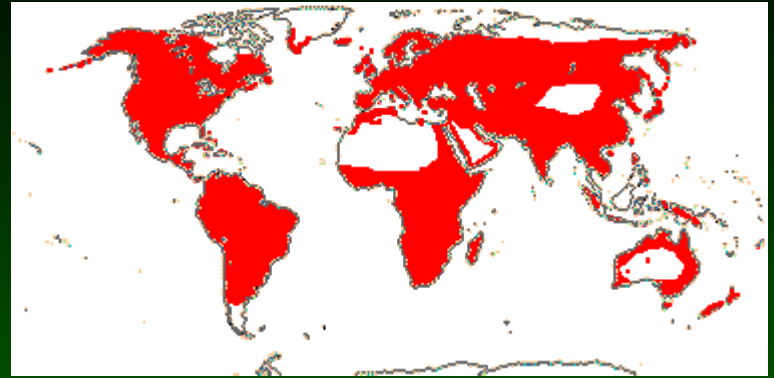
Typhaceae – orobincovité

Bahenní rostliny s oddenky, z nichž dvouřadě vyrůstají listy a bezlisté stonky

Typhaceae – orobincovité

Bahenní rostliny s oddenky, z nichž dvouřadě vyrůstají listy a bezlisté stonky

2 / 25 – *Typha* a *Sparganium*
kosmopolitně kromě pouštních a
nejchladnějších oblastí

u nás 2 / 9

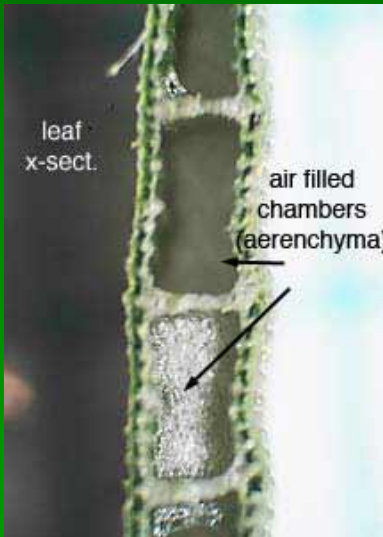

Listy

čárkovité,

zpravidla velmi dlouhé,

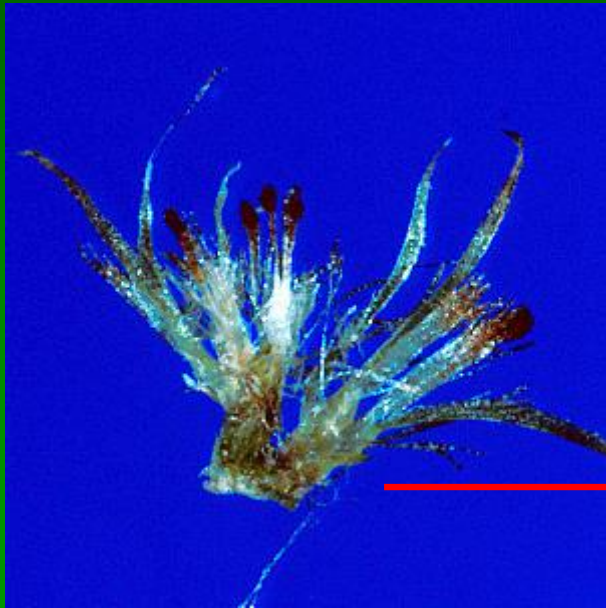
monofaciální = z obou
stran stejné

Květy

nahloučené v jednopohlavné husté, válcovité palici

nahoře samčí,

dole samičí

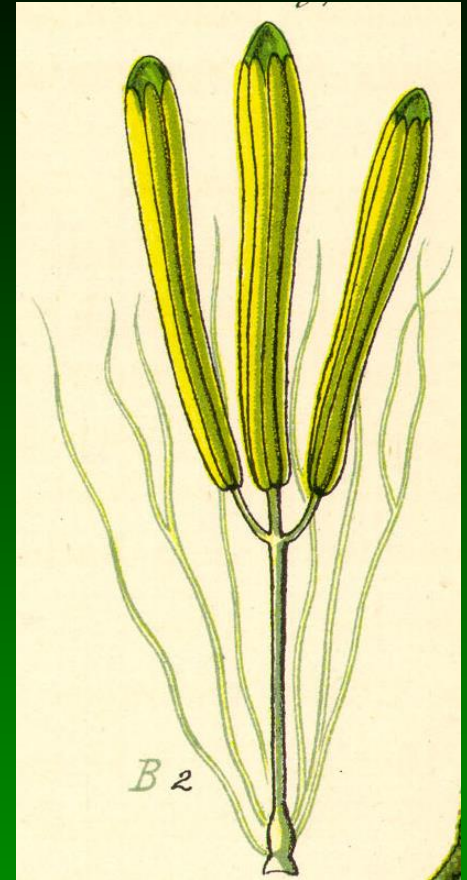
Samčí květy

drobné,

se štětinkatým
okvětím

Tyčinky 3

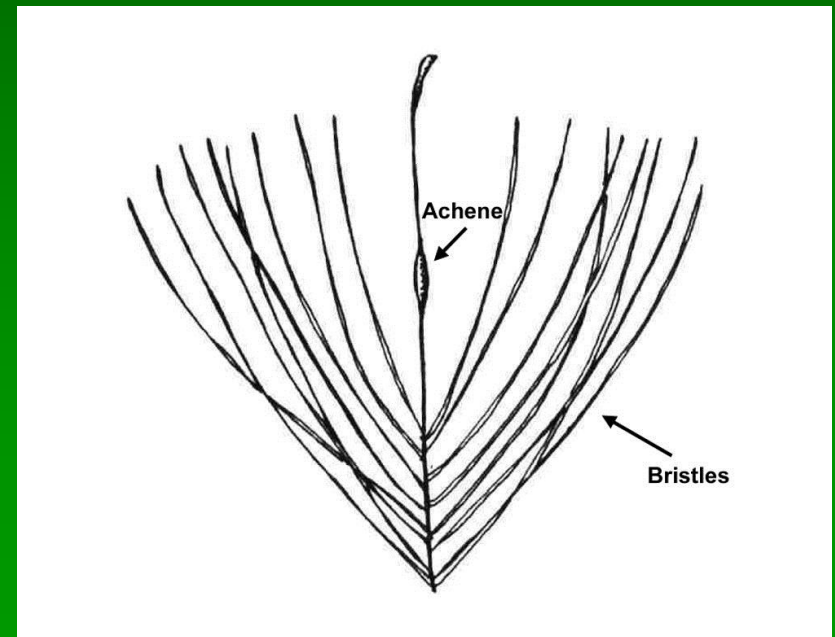
nitkami zčásti srostlé
v synandrium

Samičí květy nepatrné,
se štětinkatým okvětím

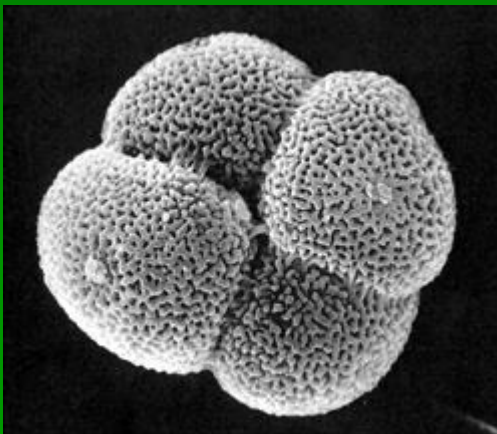
Gyneceum monomerní
stopkaté (semeník svrchní)

Plody nažky, na bázi s
chmýrovým létacím
aparátem

Pyl v tetrádách –
produkován ve velkém
množství – sbírán také
včelami

*Typha
latifolia*

Oddenek orobinců a jeho bohatý pyl byly v dobách hladomorů přidávány do mouky.

Jediný kosmopolitně rozšířený rod s 15 druhy, u nás snad 4 druhy domácí.

Typha latifolia
Typhaceae
Gerald D. Carr

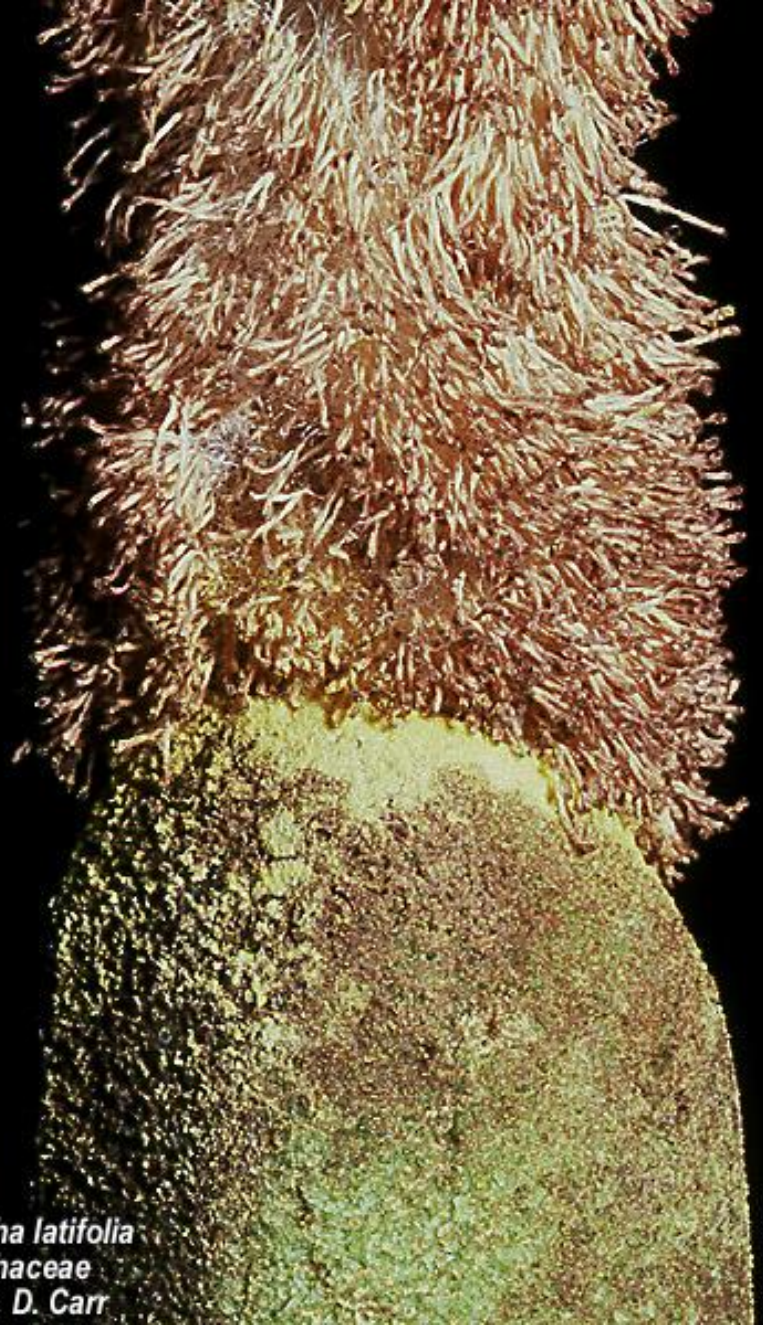

Typha latifolia
female
Typhaceae
Gerald D. Carr

Typha latifolia
Typhaceae
© G. D. Carr

Nažky opatřené chmýrem
jsou rozšiřovány
anemochorně.

pensum

Typha angustifolia

orobinec úzkolistý

pensum

Typha latifolia

orobinec široolistý

Typha angustifolia (left) and *Typha latifolia* (right)

©G D Bebeau

Typha latifolia (top) and *Typha angustifolia* (bottom)

©G D Bebeau